

ΚΟΤΙΝΟΣ

ΣΤΟΝ

ΒΑΣΙΛΗ

ΚΛΕΙΣΟΥΡΑ

2017

ΨΗΦΙΣΜΑ

**Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών**

Ο Βασίλης Κλεισούρας, Ομότιμος Καθηγητής στη Σχολή μας θεωρείται θεμελιωτής της Εργοφυσιολογίας στην Ελλάδα. Είναι ιδρυτής του Εθνικού Κέντρου Αθλητικών Ερευνών και πρωτεργάτης στην ανάπτυξη της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Έχει υπηρετήσει το Πανεπιστήμιο με αυταπάρνηση, αυτοθυσία και αφοσίωση, ενώ αφιέρωσε τη ζωή του με λόγο και πράξη για την εδραίωση και ανάπτυξη της Αθλητικής Επιστήμης στη χώρα μας. Υπήρξε οραματιστής, πρωτοπόρος ερευνητής και εμπνευσμένος δάσκαλος.

Η Γενική Συνέλευση της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού θέλοντας να τιμήσει τον ερευνητή, τον συγγραφέα, τον δάσκαλο, τον άνθρωπο αποφασίζει την απονομή τιμητικού Τόμου στον Ομότιμο Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα.

Η τελετή απονομής θα πραγματοποιηθεί την Τετάρτη 7 Ιουνίου και ώρα 19:00 στην Κεντρική Αίθουσα Εκδηλώσεων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο Κοσμήτορας

Καθηγητής Εργοφυσιολογίας Νίκος Γελαδάς

*Αφιέρωμα στον
Βασίλη Κλεισούρα
Ομότιμο Καθηγητή Εργοφυσιολογίας*

*Οραματιστή
Πρωτοπόρο Ερευνητή
Εμπνευσμένο Δάσκαλο, Ανθρωπιστή
Θεμελιωτή της Αθλητικής Επιστήμης*

Συμπόρευση με τη Σοφία, συμβία και εράσμια

Ο σχεδιασμός του εξωφύλλου και η καλλιτεχνική επιμέλεια
του Λευκώματος έγινε από τον γραφίστα
ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ
τον Μάιο του 2017.

Copyright © 2017 - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΠΕ
Τετραπόλεως 14, Αθήνα, Τ.Κ. 11527
Τηλ. 210 7789125, e-mail: info@inbooks.gr

Τα δικαιώματα της ελληνικής έκδοσης του παρόντος βιβλίου ανήκουν στις "ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ"
ΕΠΕ. Η δημοσίευση φωτογραφιών, η μερική ή ολική ανατύπωση, καθώς και η λήψη φωτοαντιγράφων
από το βιβλίο απαγορεύονται χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

Περιεχόμενα

Ψήφισμα	2
Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού	
Προοίμιο	9
Το φως ενός αφανέρωτου φεγγαριού	
1. Τελετή επίδοσης τιμητικού Τόμου	
Πρόγραμμα - Πρόσκληση	14-15
Προσφώνηση Πρύτανη Καθηγητή Μελέτιου-Αθανάσιου Δημόπουλου	16
Ομιλία Κοσμήτορα Καθηγητή Νίκου Γελαδά	18
Ομιλία Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Μαρίας Κοσκολού	20
Ομιλία Καθηγητή Γιάννη Πιτσιλαδή	25
Ομιλία Καθηγητή Paolo Parisi	31
Χαιρετισμός Καθηγητή - Ακαδημαϊκού Χαράλαμπου Ρούσσου	38
Χαιρετισμός Πρυτάνεως Καθηγητή Fabio Pigozzi	39
Παρουσίαση Τόμου Αναπληρωτή Καθηγητή Ιωάννου Γκίόσου	42
Αντιφώνηση από τον Τιμώμενο	44
2. Συνοδοιπόροι	50
3. Αφηγηματική βιογραφία	206
Παρουσίαση Αναπληρωτή Καθηγητή Γιάννη Γκίόσου	
4. Εργογραφία	
Ερευνητική Δράση	
• Γενετικές Έρευνες στο Πανεπιστήμιο McGill	266
• Γενετικές Έρευνες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών	323
• Στροφή σε Επιγενετικές Έρευνες	445

Συγγραφική Δράση	
• Εργοφυσιολογία	501
• Ergophysiology: the Wisdom of the Body	525
• Εργομετρία	544
• Αεροβίωση: Βιολογική Αξία της Άσκησης	563
• Άσκηση-Ευρωστία-Υγεία	581
• Προπονητική: Μεγιστοποίηση της Αθλητικής Απόδοσης	599
• Αρθρογραφία	609
Διάχυση Επιστημονικής Σκέψης	
• Αναμόρφωση Σπουδών	644
• Ίδρυση Εργομετρικού Κέντρου	661
• Ευρωπαϊκό γίνεσθαι στην Αθλητική Επιστήμη	673
• Δεκαετηρίδα	694
• Περιοδικό «Κινησιολογία»	696
• Σύνοδος Προέδρων Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού	700
• Ελληνική Εταιρεία Αθλητικής Επιστήμης	702
5. Ξεχωριστές Τιμητικές Διακρίσεις	704

Προίμιο

Το φως ενός αφανέρωτου φεγγαριού

Την πρώτη φορά που μου ζήτησε ο πατέρας μου να γράψω ένα κείμενο για το τιμητικό του Λεύκωμα με έβαλε σε σκέψεις. Τι δουλειά έχω εγώ να γράψω κάτι; Και ως τι να το γράψω; Ως γιός του; Τι νόημα έχει αυτό; Ειδικά όταν πρόκειται για ένα βιβλίο όπου μνημονεύεται κυρίως ο επιστημονικός και εργασιακός του βίος. Το σκέφτηκα κάμποσο και αρνήθηκα.

Ο πατέρας μου όμως, όπως γνωρίζουν καλά όσοι τον έχουν συναναστραφεί έστω και λίγο, είναι πολύ επίμονος. Οπότε επανήλθε με την πρότασή του, αλλά αυτή τη φορά με άλλη τακτική: κάθε μέρα σχεδόν μου διάβαζε κάποιο απόσπασμα από τα κείμενα των συμμετεχόντων στο Λεύκωμα, τα οποία είχαν αρχίσει να συρρέουν το ένα μετά το άλλο. Μου τα διάβαζε βουρκωμένος και συγκινημένος, έκπληκτος κάθε φορά που διαπίστωνε πόσο είχε επηρεάσει τις ζωές τόσων πολλών ανθρώπων, τόσο βαθιά και καταλυτικά. Και στο τέλος με ρωτούσε «τι λες; δε θα γράψεις κι εσύ κάτι;» για να με φέρει στο φιλότιμο.

«Μα δεν έχω σχέση εγώ με αυτά» του έλεγα.

«Εσύ δεν έχεις σχέση;» μου απαντούσε. «Μα, εσύ με ξέρεις καλύτερα από τον καθένα..»

«Ακριβώς γι' αυτό δεν πρέπει να γράψω!» του έλεγα γελώντας και το απέφευγα πάλι.

Πέρασε έτσι λίγος καιρός ώσπου μια μέρα συνειδητοποίησα κάτι. Μπορεί εγώ να τον έζησα ως πατέρα και όχι ως επιστήμονα, ο ίδιος όμως έζησε τη ζωή του ολοκληρωτικά ως επιστήμονας. Τι θέλω να πω: ότι δεν διαχώριζε την προσωπική του ζωή από τη δουλειά του. Η δουλειά του ήταν, κι ακόμη είναι, η ζωή του. Και ο μόνος τρόπος για να σχετιστεί ένας άνθρωπος μαζί του, ακόμα και ο γιός του εν προκει-

μένω, ήταν να γίνει μέρος του κόσμου του. Μπορεί να μην ήταν ο δικός μου κόσμος, ήταν όμως ένας ωραίος κόσμος. Οπότε, εν τέλει σκέφτηκα, έχω να πω κι εγώ δυό λόγια που να ταιριάζουν εδώ.

Αυτό που δεν περνάει απαρατήρητο από οποιονδήποτε έχει συναναστραφεί τον πατέρα μου είναι ότι όταν βρίσκεσαι μαζί του έρχεσαι σε επαφή με μια αύρα που σιγά σιγά και ανεξήγητα σε κάνει να βλέπεις τον κόσμο αλλιώς. Η ζωή γίνεται πιο ελαφριά και κυρίως, πιο φωτεινή. Όλα μοιάζουν εφικτά. Στο βεβαιώνει ο άνθρωπος απέναντί σου. Η σιγουριά του. Η αταλάντευτη πίστη του. «Ρε μπας και είναι λιγάκι λοξός;» σκέφτεσαι. Ίσως. Χρειάζεται όμως κάποιος λιγάκι λοξός που έλεγε κι ο Ελύτης, για να μπορεί να βλέπει την πραγματικότητα από την ανάποδη. Ο πατέρας μου έχει αυτή τη λόξα, το χάρισμα για να κυριολεκτούμε, να βλέπει όχι αυτό που είναι αλλά αυτό που μπορεί να γίνει -και κατόπι να μοχθεί καθημερινά και αγόγγυστα μέχρι να το δει να παίρνει σάρκα και οστά.

Όλοι όσοι έχουμε συνεργαστεί μαζί του νιώσαμε στο πετσί μας τι σημαίνει να δουλεύεις χωρίς εκπτώσεις. Χωρίς εκπτώσεις στην ποιότητα και στην τελειότητα. Χωρίς εκπτώσεις στον χρόνο. Αλλά -και αυτό ίσως να ακουστεί λίγο παράδοξο όμως δεν είναι- χωρίς καμία έκπτωση στο κέφι και το χιούμορ. Γιατί το πηγαίο και ανατρεπτικό του χιούμορ αποτελεί ένα από τα πιο ωραία του χαρακτηριστικά.

Με διασκεδάζει πάντα η αφήγηση μιας ιστορίας όταν ήταν ακόμα διδακτορικός φοιτητής στο Springfield College της Αμερικής, με υποτροφία από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών της Ελλάδας. Έπρεπε, στο τέλος της χρονιάς, ο Πρύτανης του Κολλεγίου να συντάξει μια επιστολή προς το ΙΚΥ στην οποία να αναφέρεται στις ακαδημαϊκές επιδόσεις και τον χαρακτήρα του υποψήφιου έτσι ώστε να ανανεωθεί η υποτροφία του. Στο γράμμα αυτό ο Πρύτανης, αφού εξήρε το εργασιακό ήθος και την προσήλωση του πατέρα μου στις σπουδές του, αναφέρθηκε με θέρμη στην προσωπικότητα και στην ωραία αίσθηση του χιούμορ που είχε. Ο πατέρας μου, διαβάζοντας την επιστολή θορυβήθηκε. Πήγε στον Πρύτανη και τον παρακάλεσε να αφαιρέσει το κομμάτι που αναφερόταν στο χιούμορ. Αυτός, τον κοίταξε έκπληκτος και βαθιά ενοχλημένος και τον ρώτησε για ποιό λόγο. «Όταν το διαβάσουν αυτό στην Ελλάδα μπορεί να νομίζουν ότι αντί να σπουδάζω είμαι εδώ και διασκεδάζω». Ο Πρύτανης, κούνησε το κεφάλι του και είπε «γι' αυτό είστε τόσο πίσω σε αυτή τη χώρα...»

Ζώντας κοντά του και συνομιλώντας μαζί του για ατέλειωτες ώρες, άρχισα να καταλαβαίνω ότι αυτή η πηγαία και άναρχη αίσθηση του χιούμορ δεν ήταν παρά ο αντίποδας μιας διεισδυτικής ματιάς πάνω στη ζωή. Περισσότερο ακόμα, μιας φιλοσοφικής στάσης. Μιας θεώρησης του κόσμου και της θέσης που έχει ο άνθρωπος μέσα σε αυτόν. Γιατί, το να αναρωτηθείς για την τραγική και παράλογη πλευρά της ζωής είναι ένα πράγμα. Το να απαντήσεις όμως σε αυτό το ερώτημα με τρόπο αυθεντικό και έτσι να νοηματοδοτήσεις και τη δική σου τη ζωή, αυτό νομίζω είναι το ζητούμενο. Και παρατηρώντας τον να ζει τη ζωή του με τον δικό

του απaráμμιλο τρόπο έμοιαζε λες και τα δικά του καράβια να μην λοξοδρομούν ποτέ.

Θυμάμαι πάμπολλες φορές, στις συζητήσεις μας επάνω, να μιλάει για το χρέος του ζωντανού ανθρώπου. Χρέος. Τι ήταν αυτό το χρέος; Ποιός μας το είχε φορτώσει; Ένα χρέος που έβλεπα ότι τελικά καθόριζε σχεδόν πάντα τις αποφάσεις του και που μας έβγαζε όλους ως οικογένεια από τη σιγουριά και την ασφάλεια για χάρη ενός ριψοκίνδυνου και αβέβαιου ονείρου. Πάνω απόλα μιλούσε για το χρέος του απέναντι στην Ελλάδα. Απέναντι στον πληγωμένο τόπο -που όμως μας πλήγωνε κι εμάς. Καλά δεν το έβλεπε; Παράλογο μου φάνταζε αυτό το χρέος, ένα φορτίο βαρύ ίδιο με την πέτρα που κυλάει ο Σίσυφος ολημερίς. Όμως φαίνεται ότι είχε καταλάβει κι αυτός από μόνος του, βαθιά μέσα στην καρδιά του, αυτό που είχε καταλάβει και ο Καμύ: Ότι ο Σίσυφος είναι ευτυχής. Και ότι τελικά αυτό το χρέος, αυτές οι βαριές κι ασήκωτες πέτρες που βουλιάζει όποιος τις σηκώνει, είναι η μοίρα του κάθε ανθρώπου και στο τέλος μαθαίνει να τις αγαπά. Τουλάχιστον έτσι μας λέει ο ποιητής. Και νομίζω ότι κι ο πατέρας μου, ατενίζοντας τον τόπο μας, έβλεπε όπως κι ο Σεφέρης «τον κάμπο πέρα πλημμυρισμένο με το φως ενός αφανέρωτου φεγγαριού».

Αυτό το φεγγάρι πιστεύω ότι πάσχιζε να φανερώσει σε όλη του τη ζωή. Με δουλειά, προσήλωση και πάνω απόλα ευλάβεια. Γιατί η σχέση του με την αθλητική επιστήμη και την άσκηση υπήρξε -και είναι ακόμη- μια σχέση θρησκευτική. Όπως κάθε πιστός εξασκεί το τελετουργικό που ορίζει η θρησκεία του, έτσι κι αυτός, σταθερά και απαρέγκλιτα, εξασκεί με πειθαρχία το δικό του: καθημερινή άσκηση. Μετά από τόσα χρόνια που τον ζω, έχω φτάσει να πιστεύω ότι είναι κι αυτό κομμάτι ενός ολότελα δικού του υπαρξισμού. Ενός υπαρξισμού όπου αντί η εμπειρία να προηγείται της ουσίας, η εμπειρία είναι η ουσία, και η κίνηση -η άσκηση- αποτελεί τον μίτο που επαναφέρει τον άνθρωπο στην ουσία της ύπαρξης. Μιας ύπαρξης ολότελα ανθρώπινης και βαθιά συμπονετικής για τον συνάνθρωπο. Και ίσως, με αυτή την έννοια, μπορώ να πω με κάποια περηφάνεια ότι ο πατέρας μου μου έδειξε με τον πιο εναργή και έμπρακτο τρόπο ότι ο Αθλητισμός είναι ένας Ανθρωπισμός. Κι ως με συγχωρέσει ο Σαρτρ.

Ίσως να ακούγονται πολύ φιλοσοφικά όλα αυτά. Από την άλλη όμως δεν είναι παρά ο δικός μου φόρος τιμής -το χρέος μου αν θέλετε- σε έναν άνθρωπο που κι αυτός με τη φιλοσοφία του σημάδεψε ανεξίτηλα τις ζωές τόσων πολλών και μεταξύ αυτών και τη δική μου. Για τα άλλα, τα πιο προσωπικά που έχω μέσα στην καρδιά μου, δεν μπορώ να μιλήσω γιατί «βους επί γλώσση μέγας βέβηκεν».¹ Στην περίπτωση μου βέβαια, δεν είναι ο βους που μου πατάει τη γλώσσα αλλά ο Άναξ.

Θα ήθελα τέλος, να του ζητήσω και μια συγγνώμη που δεν κληρονόμησα την

---

¹Ένα μεγάλο βόδι πάτησε τη γλώσσα μου

καρέκλα του. Και δεν εννοώ την Πανεπιστημιακή αλλά μια άλλη, πολύ πιο απλή και ταπεινή. Την ξύλινη καρέκλα του γραφείου του στο πατρικό μας σπίτι. Εκεί που τον έβλεπα όλα αυτά τα χρόνια να κάθεται και να δουλεύει ακάματα, περιστοιχισμένος από μια θαυμαστή συλλογή βιβλίων με έργα αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων, ποιητών και δραματουργών. Θυμάμαι, όταν ήμασταν μικροί, που έλεγε στα αδέρφια μου και μένα πειραχτικά ότι «όποιος γίνει Καθηγητής θα κληρονομήσει αυτή την καρέκλα». Κοιτάζαμε με θαυμασμό και δέος τότε, λες και η καρέκλα αυτή περιείχε κάποια μυστική μαγική ιδιότητα. Τελικά, κανείς από μας δεν έμελλε να την κληρονομήσει, όμως, διαπιστώνω εκ των υστέρων, ότι κι αυτό ακόμα βρίσκεται σε αρμονία με μια κρυφή τάξη πραγμάτων. Γιατί, όπως και να το κάνομε, «δειναί γαρ κοίται και αποιχομένοιο λέοντος».²

Κλείνοντας αυτό το μικρό κείμενο, μου έρχονται στο μυαλό τα λόγια του Γκαίτε, που έγραψε πριν από καιρό ότι «απ' όλους τους λαούς μόνο οι Έλληνες ονειρεύτηκαν τόσο όμορφα το όνειρο της ζωής». Έτσι πιστεύω ονειρεύτηκε κι ο πατέρας μου το δικό του όνειρο. Και το είδε τόσο λαμπρό και τόσο όμορφο, που θέλησε να το μοιραστεί με όλους τους ανθρώπους.

*Ο γιός του Αχιλλέας
Αετοφωλιά, Άνδρος, 7 Μαΐου 2017*

---

²Είναι τρομακτική η φωλιά του λιονταριού ακόμα κι όταν λείπει το λιοντάρι

Α.

Σκίτσο: Αχιλλέας Κλεισούρας

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Καθηγητή Μελέτιο-Αθανάσιο Κ. Δημόπουλο

Ομιλίες από τους:

Κοσμήτορα της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και
Αθλητισμού Καθηγητή Εργοφυσιολογίας Νίκο Γελαδά με τίτλο:
“Αυτή η ιστορία σε ποιον ανήκει ...”

Αναπλ. Καθηγήτρια Εργοφυσιολογίας Μαρία Κοσκολού με τίτλο:
“Ο Λάσκαλος που εμπνέει ...”

Καθηγητή Αθλητικής Επιστήμης Γιάννη Πιτσιλαδή, Brighton University UK με τίτλο:
“Nanos gigantum humeris insidentes”

Πρόεδρο European Network of Sport Education π. Πρύτανη Rome University «Foro Italico» Καθηγητή Paolo Parisi με τίτλο:
“An eminent scholar and academic, a father of Sport Science, a man of vision and humanity”

Χαιρετισμοί από τους:

Ακαδημαϊκό - Καθηγητή Χαράλαμπο Ρούσο με τίτλο:
“Οραματικές διαδρομές με τον Βασίλη Κλεισούρα”

Πρύτανη Rome University «Foro Italico» & Πρόεδρο International Federation of Sports Medicine Καθηγητή Fabio Pigozzi με τίτλο:
“An Odysseus of our time”

Παρουσίαση του Τόμου από τον Αναπλ. Καθηγητή Φιλοσοφίας Αθλητισμού Γιάννη Γκιόσο με τίτλο:
Κότινος στον Βασίλη Κλεισούρα

Επίδοση του τιμητικού τόμου και αναμνηστικής πλακέτας από τον Πρύτανη του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Καθηγητή Μελέτιο-Αθανάσιο Κ. Δημόπουλο

“Αντιφώνηση Ψυχής” από τον τιμωμένο

Σύντομο μουσικό πρόγραμμα - επιμέλεια, διδασκαλία Μέμα Ειρηναίου, μέλος ΕΕΠ

Τελετή επίδοσης τιμητικού τόμου

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Την 7^η Ιουνίου 2017, ημέρα Τετάρτη
και ώρα 19:00 στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού
και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,
θα γίνει τελετή επίδοσης τιμητικού Τόμου στον

**Ομότιμο Καθηγητή Εργοφυσιολογίας
Βασίλη Κλεισούρα**

Σας προσκαλούμε να παραστείτε.

Ο Πρύτανης
Καθηγητής Μελέτιος-Αθανάσιος Κ. Δημόπουλος

Προσφώνηση από τον Πρύτανη Καθηγητή Μελέτιο-Αθανάσιο Κ. Δημόπουλο

Κυρίες και κύριοι,

Το τρέχον έτος, όπως όλοι γνωρίζουμε, γιορτάζουμε τα 180 χρόνια από την ίδρυση του Πανεπιστημίου μας. Συμπίπτει, όμως, και με τα 80 χρόνια από τη γέννηση του ομότιμου καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα, ο οποίος υπήρξε πρωταγωνιστής για τη γένεση και θεμελίωση της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου μας.

Ο καθηγητής Κλεισούρας έχει υπηρετήσει το Πανεπιστήμιο με αυταπάρνηση, αυτοθυσία και αφοσίωση, ενώ αφιέρωσε τη ζωή του με λόγο και πράξη για την εδραίωση και ανάπτυξη της Αθλητικής Επιστήμης στη χώρα μας. Υπήρξε οραματιστής, πρωτοπόρος ερευνητής και εμπνευσμένος δάσκαλος. Το έργο του τιμωμένου είναι πλούσιο και πολυσχιδές. Έργο ερευνητικό, συγγραφικό, διδακτικό και διοικητικό.

Οι έρευνές του που ξεχωρίζουν και αποτελούν ιδιαίτερη συμβολή στην πρόοδο της επιστήμης είναι αυτές που εστιάζονται στη Γενετική. Η δε αρχική του εργασία με τίτλο **“Heritability of Adaptive Variation”** που δημοσιεύτηκε το 1971 στο *Journal of Applied Physiology*, αναγνωρίζεται ως πρωτοποριακή και θεωρείται ορόσημο στο πεδίο αυτό.

Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι εισήγαγε για πρώτη φορά το μοντέλο των διδύμων στη διερεύνηση ενός θεμελιώδους προβλήματος, της σχετικής ισχύος του γονότυπου και του περιβάλλοντος σε παρατηρούμενες διατομικές διαφορές σε φαινοτύπους που προσδιορίζουν την ευρωστία και την απόδοση του ανθρώπου.

Η ερευνητική δε αυτή προσέγγιση έγινε πρόδρομος μεταγενεστέρων ερευνών ταυτοποίησης γονιδίων, μετά τη χαρτογράφηση του ανθρωπίνου γονιδιώματος. Ακόμα, έγινε γονιμοποιός πολλών εργασιών μέχρι και σήμερα. Εργασίες που υλοποιήθηκαν είτε στα εργαστήρια Εργοφυσιολογίας που ο ίδιος δημιούργησε, αρχικά στο Πανεπιστήμιο McGill και αργότερα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, είτε σε συνεργασία με εξειδικευμένα εργαστήρια διακεκριμένων ερευνητών Πανεπιστημίων άλλων χωρών όπως Φιλανδία, Βέλγιο, Ελβετία, Ιαπωνία, Ιταλία, Γερμανία.

Οι ερευνητικές του αναζητήσεις συνεχίζονται μέχρι σήμερα και τελευταία στρέφονται στο αναδυόμενο και πολλά υποσχόμενο πεδίο της Επιγενετικής, που συνδέει βιολογικά φαινόμενα με νοητικές διεργασίες και συμπεριφορά.

Όπως και το ερευνητικό, έτσι και το συγγραφικό του έργο είναι επίσης ογκώδες. Ξεχωρίζει, βεβαίως, το σύγραμμά του **«Εργοφυσιολογία»**, που πρωτοδημοσιεύτηκε το έτος 1973 στην Αγγλική γλώσσα εισάγοντας τον ελληνικό όρο “Ergophysiology”. Η πρώτη έκδοση στην Ελληνική γλώσσα εμφανίστηκε το 1980, ενώ σήμερα κυκλοφορεί η τελευταία 11η έκδοση! Το σύγγραμμα αυτό διανέμεται

στους φοιτητές όλων των Πανεπιστημίων της χώρας ανελλιπώς για περίπου 40 χρόνια, όπου διδάσκεται το ομώνυμο μάθημα.

Ο τιμώμενος, όμως, διακρίθηκε και για τις διοικητικές του ικανότητες. Ως Διευθυντής Εργαστηρίου, Διευθυντής Τομέα, Πρόεδρος Τμήματος και Συγκλητικός στο Πανεπιστήμιό μας για πολλές θητείες εργάστηκε αόκνως καταρχάς για τη δημιουργία υλικοτεχνικής υποδομής, καθώς και την ακαδημαϊκή συγκρότηση και οργάνωση του νεοσύστατου Τμήματος το 1983.

Πρωτοστάτησε για τη ριζική αναμόρφωση των Προπτυχιακών Σπουδών, καθώς και τη θέσπιση ενός καινοτόμου Μεταπτυχιακού προγράμματος στη Βιολογία της Άσκησης, που παρέχει τη δυνατότητα στους καλύτερους πτυχιούχους μας να αποκτήσουν επιστημονικά προσόντα υψηλής στάθμης. Το πρόγραμμα αυτό αριστείας αποτελεί σήμερα ένα κόσμημα του Πανεπιστημίου Αθηνών και τομή που συνδέει το παρόν με το μέλλον της Αθλητικής Επιστήμης.

Ο Βασίλης Κλεισούρας είναι, επίσης, ο εμπνευστής και ιδρυτής του **Εργομετρικού Κέντρου Αθλητικών Ερευνών** που έγινε ο προάγγελος της εισαγωγής της Αθλητικής Επιστήμης στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο.

Ενώ τη δεκαετία του 1980 η χώρα μας έδειχνε να είναι απομονωμένη από τις ραγδαίες εξελίξεις στην Αθλητική Επιστήμη που συνέβαιναν στον έξω κόσμο, ο Καθηγητής Κλεισούρας επεδίωξε να επιταχύνει το γεφύρωμα του χάσματος που υπήρχε, αναπτύσσοντας μια εξωστρέφεια με διαπανεπιστημιακές συνεργασίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Υπήρξε συνιδρυτής του Ευρωπαϊκού Δικτύου και του Ευρωπαϊκού Κολεγίου Αθλητικής Επιστήμης, που σήμερα διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο, στην ανάπτυξη της αθλητικής επιστήμης και έρευνας.

Κυρίες και κύριοι,

Πολλά θα μπορούσαν να λεχθούν για έναν τόσο διακεκριμένο επιστήμονα, που τυγχάνει και της καθολικής αναγνώρισης των συναδέλφων του. Οι ομιλητές που θα ακολουθήσουν θα αναφερθούν αναλυτικότερα στο, επιτρέψτε μου να πω, **«φαινόμενο Βασίλη Κλεισούρα»**.

Εκ μέρους των Πρυτανικών Αρχών και της Συγκλήτου, σε αυτή τη συμβολική χρονική συγκυρία των 180 ετών αδιάλειπτης λειτουργίας και προσφοράς του Πανεπιστημίου μας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή Κλεισούρα για τη δική του σημαντική συμβολή σε αυτήν την πορεία του Πανεπιστημίου μας, για τη δική του αδιάλειπτη προσφορά στην Επιστήμη και το Δημόσιο Πανεπιστήμιο.

Σας ευχαριστώ.

Αυτή η ιστορία σε ποιον ανήκει;

Νίκος Γελαδάς

Καθηγητής Εργοφυσιολογίας

Κοσμήτορας

Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού

Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πρώτα χρόνια μεταπολίτευσης. Η χώρα μας ξέπλενε αργά – αργά το κατράμι της διεθνούς απομόνωσης και του εθνικού ναρκισσισμού. Η έδρα στα πανεπιστήμια προτασσόταν ως ο θρόνος της αυθεντίας. Η γνώση, συνήθως, είχε πάει περίπατο. Η Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής, δεν ήταν καν πανεπιστήμιο. Ήταν μια τεχνική σχολή. Οι φοιτητές έψαχναν την αλήθεια, τη δικαιοσύνη, την αξιοκρατία, και τη γνώση στις πολιτικές ιδεολογίες και στα κομματικά γραφεία. Είχαν όλοι συσπειρωθεί στο σύνθημα του Συλλόγου, 'ΕΑΣΑ ανώτατη, δημοκρατική'. Όλοι εκτός από κάποιους καθηγητές που, διορισμένοι από τους τότε κομματικούς μηχανισμούς, εξασκούσαν διοίκηση, σπαραζόμενοι μεταξύ τους για το θώκο εξουσίας. Έβλεπαν τα πράγματα από το μπόι τους. Και ήταν όλοι νάνοι. Καλοί άνθρωποι, οικογενειάρχες, αλλά νάνοι.

Βασίλης Κλεισούρας. Τον γνώρισα σαράντα χρόνια πριν. Τότε τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης. Αρχικά στο αμφιθέατρο, ως λέκτορα. Μίλαγε για επιστήμη, εξέπεμπε κάτι το μεταφυσικό. Ένοιωσα ότι ήταν το μεγάλο, το ωραίο και το αληθινό. Κατηγορήθηκε ως χουντικός, δημόσια στις εφημερίδες. Πυκνή ομίχλη. Ο καθηγητής που μίλαγε για την αλήθεια ήταν ψεύτικος!! Έπρεπε να αποδεχτώ ότι όλοι ήταν το ίδιο. Ξεπέρασα το δέος του μαθητή και το ανάχωμα του νεαρού της ηλικίας και ακούμπησα πάνω του ντροπαλά, το κοφτερό ερώτημα. Τι κάνατε κύριε Καθηγητά τα πέτρινα χρόνια της δικτατορίας; Δεν έχει σημασία τι απάντησε ο ίδιος. Απάντησε εκ μέρους του ο κύριος Αυριανιστής. Δεν μπορώ να σας αποκαλύψω την ταυτότητα του ατόμου που κατάγγειλε ανώνυμα το χουντικό καθηγητή που ήρθε από τον Καναδά ως επιστημονικός συνεργάτης της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων'. Κατάλαβα ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια περίπτωση που το παλαιό αντιμαχόταν το καινούργιο και έβαλα την καταγγελία στο πίσω ράφι του μυαλού μου. Τελικά, ήταν η πρώτη, μαχαιριά. Ακολούθησαν πολλές. Εντεταγμένες στην πάλη των αντιθέτων. Οι περισσότερες έπεσαν πίσωπλατα. Κάποιες ήταν από φίλους, φοιτητές και ευεργετημένους. Της αγάπης μαχαιριές. Της αγάπης αίματα.

Βασίλης Κλεισούρας. Υλιστής. Εξάσκησε τη θετική επιστήμη με συνέπεια και εν-

θουσιασμό. Ποτέ δεν ξέχασε τα πρώτα πνευματικά του σκιρτήματα στη μεταφυσική. Χειμαρρώδης στη διδασκαλία φοιτητών. Στα όρια του κηρύγματος οι διδαχές για τη ζωή τους. Ενέπνευσε και βοήθησε εκατοντάδες φοιτητές για μελέτη, μεταπτυχιακές σπουδές και προκοπή. Φιλάνθρωπος. Και άρχοντας, φιλάρεσκος. Μεγάλες κουβέντες, συναντιόταν στον ουρανό με γουλιές ζυμωμένου κριθαριού. Δεν φοβόταν την κολακεία. Άφηνε να τον διαλέγουν και πίστευε στη δύναμη των λόγων του. Νόμιζε ότι ήταν αήττητος. Και όμως έχασε. Χλεύαζε την εξουσία. Δεν την υπηρέτησε ποτέ. Ήταν ανένδοτος και συγκρουσιακός. Αγωνίστηκε εντίμως. Δεν επέδειξε ποτέ εμπάθεια. Απεναντίας, είναι παρομιώδης η φιλευσπλαχνία και η συγχωρητικότητα του προς τον αντίπαλο. Επίμονος και άοκνος εργάτης. Κτίστης από τη Δημητσάνα.

Ως αρχιτέκτων, συλλάμβανε, σχεδίαζε και εκτελούσε με περισσή καλαισθησία και πρακτικότητα κάθε είδος έργου, με χαρακτηριστικά μοναχού, στοχαστή. Έφτιαξε σπίτια. Κελιά για ανθρώπινες ψυχές. Αετοφωλιές για ανθρώπινες σκέψεις. Ίδρυσε, οργάνωσε και διεύθυνε το 'Εργομετρικό Κέντρο Αθλητικών Ερευνών'. Οργάνωσε και διεύθυνε για πολλά έτη το 'Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού' του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συγκρότησε Ερευνητικά Εργαστήρια και αναδόμησε τα Προπτυχιακά και Μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών. Είχε τον τρόπο τα όνειρα του πάντα να εκδικούνται την αποχαυνωτική και αντιδραστική πραγματικότητα. Κένταγε τα πάντα. Από μια μικρή επιστολή μέχρι ένα ολόκληρο βιβλίο. Εισήγαγε την Εργοφυσιολογία στην Ελλάδα. Συνέγραψε και επιμελήθηκε δεκάδες βιβλία. Όλα καλαίσθητα, άρτια και ενημερωμένα με τους τελευταίους καρπούς της επιστήμης. Τα έφτιαξε ακριβώς όπως τα σπίτια, κελιά για ανθρώπινες ψυχές και αετοφωλιές για ανθρώπινες σκέψεις. Όπως ήθελε να φτιάξει και τις νέες εγκαταστάσεις της Σχολής στο ιερό χώρο της Πανεπιστημιούπολης. Πάνω από την Ωραία Πύλη της Φιλοσοφίας, μέσα στο τέμπλο των άλλων επιστημών.

Βασίλης Κλεισούρας. Εμβληματική φυσιογνωμία αθλητικού επιστήμονα στον κόσμο. Συνιδρυτής της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Αθλητικής Επιστήμης. Πατέρας της Αθλητικής Επιστήμης στην Ελλάδα. Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής σε ανύποπτο χρόνο. Έχει εξαιρετική ικανότητα να αναλύει καταστάσεις, να επεξεργάζεται δεδομένα και να συνθέτει διαφορετικά μηνύματα σε θεωρητικά πλαίσια. Μοναδική προσωπικότητα. Γεμάτη αντιφατικά στοιχεία αρμονικά πλεγμένα. Τον γνώρισα ως δάσκαλο, συνάδελφο και φίλο. **Αποτελεί το λαμπρότερο σώμα του ουρανού μας.** Η φωτεινότητά του είναι τέτοια, ώστε κατά τη διάρκεια της ημέρας δεν επιτρέπει σε άλλα ουράνια σώματα να εμφανίζονται. Αλλά και όταν νυχτώσει Βασίλειος ο Σείριος θα αποκαλείται.

Φίλε Βασίλη, πολλές ευχές για τα ογδοηκοστά γενέθλια σου. Τούτος ο τόμος που οι συνάδελφοι και φοιτητές σου έφτιαξαν είναι η ζωή η ίδια. Δίτομη την προσδοκάμε σύντομα να γίνει. Και πολλές, πολλές ευχές να μας ξεπροβοδίσεις στην αφυπηρέτηση και εμάς. Εγκάρδια.

Ο Δάσκαλος που εμπνέει...

Μαρία Κοσκολού

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εργοφυσιολογίας
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού
Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ενόψει της έκδοσης τιμητικού τόμου για τον Καθηγητή κ. Βασίλη Κλεισούρα και με βάση τους μακρόχρονους ακαδημαϊκούς δεσμούς που με συνδέουν με τον τιμώμενο, κλήθηκα να υφάνω την εικόνα του ως Δασκάλου. Πώς όμως είναι εφικτό να συνοψίσω την προσφορά μιας ολάκερης ζωής στη διδασκαλία, στους φοιτητές, στην Αθλητική Επιστήμη και να την εκφράσω με λίγα λόγια; Οι σκέψεις και οι αναμνήσεις συνωστίζονται και ψάχνουν να βρουν διέξοδο σε κάποιες λέξεις χαρακτηριστικές, μεστές, κατάλληλες για να εξάρουν τη σημαντικότητα του διδακτικού έργου του Καθηγητή Κλεισούρα. Κι ακόμη, πώς μπορώ να εκπροσωπήσω τις μυριάδες φοιτητών που τον έχουν ακούσει να διδάσκει, που τον έχουν παρακολουθήσει με κομμένη την ανάσα μέσα στο αμφιθέατρο να «λειτουργεί ως ιερέας», «να προσηλυτίζει πιστούς» στην Εργοφυσιολογία, στην Εργομετρία, στην έρευνα, να τους βυθίζει στα έγκατα της αθλητικής επιστήμης; Μόνο να προσπαθήσω μπορώ και η απόπειρα θα είναι αναπόφευκτα υποκειμενική. Μπορεί να μοιάζει εν μέρει ή στο σύνολό της με την εικόνα που έχετε εσείς γι' αυτόν, να υπολείπεται ή να υπερτερεί. Το θεωρώ όμως χρέος μου, γιατί, όπως λέει κι ο αγαπημένος ποιητής του Βασίλη Κλεισούρα, ο Οδυσσεύς Ελύτης, στο ποίημά του «Ήλιος ο πρώτος»:

«...συχνά όταν μιλώ για τον ήλιο
μπερδεύεται στη γλώσσα μου
ένα μεγάλο τριαντάφυλλο κατακόκκινο
αλλά δεν μου είναι βολετό να σωπάσω».

Πρωτοσυνάντησα τον Καθηγητή Κλεισούρα ως προπτυχιακή φοιτήτρια το 1983 σ' ένα αμφιθέατρο κατάμεστο από φοιτητές στο νεοσύστατο τότε Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είχαμε ακούσει τόσα γι' αυτόν τον Καθηγητή... Είχε επιστρέψει πρόσφατα από τον Καναδά για να υπηρετήσει στο ελληνικό Πανεπιστήμιο. Είχε έναν αέρα διαφορετικό, πρώτο-

γνωρο... Έφερνε μαζί του γνώση, αυτοπεποίθηση, όραμα, τη σιγουριά ότι ένα Πανεπιστημιακό Τμήμα για την Επιστήμη της Φυσικής Αγωγής και του Αθλητισμού είναι αδήριτη ανάγκη για τον τόπο κι εμείς, οι φοιτητές του, χρειαζόμαστε γερά εφόδια γνώσης για να φανούμε χρήσιμοι στην παιδεία, στην κοινωνία, στον αθλητισμό της χώρας μας.

Γοητευτικός ομιλητής, επικοινωνιακός, με χιούμορ. Η πλειονότητα των φοιτητών τον παρακολουθούσε με έκδηλο ενδιαφέρον. Προκαλούσε τον διάλογο σε κάθε ευκαιρία, έβαζε ερωτήματα που περιείχαν πολλαπλές απαντήσεις. *«Ως σοφός πραγματικά δάσκαλος δεν έσπρωχνε τους φοιτητές μέσα στον οίκο της σοφίας, αλλά τους οδηγούσε στο κατώφλι του μυαλού τους»*, όπως έλεγε και ο Χαλίλ Γκιμπράν. Είχε τόσο πάθος, μίλαγε με λόγο πύρινο, αφουγκραζόταν τις σκέψεις και τα συναισθήματα που προκαλούσε η διδασκαλία του στους φοιτητές, προκαλούσε αδιάκοπα με εύστοχες ερωτήσεις την κριτική τους σκέψη, αντάμειβε με επαίνους την αντιληπτική τους ικανότητα.

Η διδασκαλία του διαφορετική, μαγνίτιζε την προσοχή μας, μας απορροφούσε. Μας μύησε στην Εργοφυσιολογία, μας έμαθε, ακολουθώντας τον σε δαιδαλώδεις ειρμούς, να συλλογίζομαστε και να ερμηνεύουμε λογικά τη σοφία του ανθρώπινου σώματος, ξεκλείδωσε στο νου μας την τελεολογική σκέψη. Τα μάτια του έλαμπαν, η φωνή του πάλλονταν καθώς μας δίδασκε, καθώς μας εξηγούσε τους μηχανισμούς παραγωγής ενέργειας που διέπουν την ανθρώπινη κίνηση και καθιστούν δυνατή τη συνέχιση της μυϊκής προσπάθειας. Πάντα εφοδιασμένος με διαφάνειες πολύ προσεγμένες, άριστης αισθητικής, εκπληκτικά σχεδιαγράμματα, ακριβή, διεξοδικά, έργα τέχνης (!). Λάτρης της ελληνικής γλώσσας επέλεγε πάντα τις κατάλληλες λέξεις, τις ορθές εκφράσεις για να διατυπώσει τις έννοιες στη διδασκαλία του. Παράλληλα με την Εργοφυσιολογία μαθαίναμε και σωστά Ελληνικά...

Δεν στεκόταν στην έδρα. Αεικίνητος ανεβοκατέβαινε στους διαδρόμους του αμφιθεάτρου, απευθυνόταν σε κάθε φοιτητή ξεχωριστά κάνοντας ερωτήσεις για να σιγουρευτεί ότι γίνονται κατανοητές οι έννοιες που δίδασκε. Ακόμη και τις χειμωνιάτικες ημέρες, ενώ άρχιζε τη διάλεξή του φορώντας κουστούμι και το χαρακτηριστικό του κασκόλ, στην πορεία, με την έξαψη της διδασκαλίας, κατέληγε με ένα καταϊδρωμένο πουκάμισο.

Για κάθε φοιτητή η ιεροτελεστία του μαθήματος με διδάσκοντα τον Βασίλη Κλεισούρα ήταν μια ξεχωριστή μοναδική βιωματική εμπειρία. Γι' αυτό και οι περισσότεροι τον θυμούνται ακόμα, όσα χρόνια κι αν πέρασαν. Ακόμη ρωτάνε γι' αυτόν και αν τον συναντήσουν σε κάποιο συνέδριο ή ακόμα και τυχαία στο δρόμο, οι εκδηλώσεις αγάπης, συγκίνησης, θαυμασμού είναι πολύ συχνές. Τον ευχαριστούν λέγοντάς του ότι τους ενέπνευσε, τους άνοιξε τα μάτια, τους μεταμόρφωσε, τους άλλαξε τη ζωή... Ωσάν να ακολουθούσε τους στίχους του Κωστή Παλαμά στο ποίημά του *«Στον Δάσκαλο»*, ο Καθηγητής Κλεισούρας ως Δάσκαλος πράγματι *«...σμίλευε ψυχές, ...έσκαβε κι έβαζε θέμελα βαθειά, ...έχτιζε της κοινωνίας το παλάτι»*.

Η βαθειά γνώση, η μελέτη και διερεύνηση του επιστημονικού του αντικειμένου βρήκε «χάρτινο λιμάνι» στη συγγραφή των βιβλίων του «Εργοφυσιολογία» και «Εργομετρία» που έχουν διαβαστεί με ενδελέχεια από όλους σχεδόν τους αθλητικούς επιστήμονες και καθηγητές Φυσικής Αγωγής στην Ελλάδα. Πρόσφατα μια σύντομη έκδοση της «Εργοφυσιολογίας» μεταφράστηκε και σε ξένες γλώσσες, ώστε να διαβάζεται και στο εξωτερικό, ενώ ήδη από το 1973 είχε κυκλοφορήσει στον Καναδά από τις εκδόσεις του Πανεπιστημίου McGill, στο οποίο ήταν Καθηγητής, το σύγγραμμά του «Ergophysiology» εισάγοντας στα Αγγλικά αυτόν τον όρο. Στα βιβλία αυτά, τα οποία καλύπτουν μια γκάμα επιστημονικής πληροφόρησης όχι μόνο για τον προπτυχιακό αλλά και για τον μεταπτυχιακό φοιτητή, είναι πασιφανές το πόσο ο Καθηγητής Βασίλης Κλεισούρας είναι λάτρης της διδασκαλίας του αντικειμένου του, αλλά και εμμανής της λεπτομέρειας στη χρήση τόσο της ελληνικής όσο και της αγγλικής γλώσσας.

Στον ελληνικό χώρο, τα συγγράμματά του έχουν συμβάλει τα μέγιστα στην αναγνώριση και καθιέρωση της αθλητικής επιστήμης στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Είναι έργα τόσο σημαντικά που μοιραία και αναπόφευκτα τα χειροκροτούσαν ακόμη και οι εχθροί του. Κάποιοι, λίγοι ευτυχώς, που τον έριχναν κατά καιρούς στον λαβύρινθο, αλλά εκείνος τα κατάφερε στην αναμέτρηση με το τέρας κι έχοντας το ακαδημαϊκό ήθος ως μίτο της Αριάδνης έβγαине πάντα νικητής. Στους χαλεπούς αυτούς καιρούς δεν έχανε ποτέ την πίστη στο όραμά του και την πεποίθηση ότι η αλήθεια και το δίκιο πάντα λάμπουν. Κι εμείς, οι φοιτητές του, που πάντα θεωρούσαμε τον Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα θεμελιωτή της Αθλητικής Επιστήμης στην Ελλάδα, προβληματιζόμασταν έντονα κι αναρωτιόμασταν τι θέσεις θα διεκδικούσαν όλοι αυτοί, αν ο Καθηγητής Κλεισούρας δεν είχε αγωνιστεί για τη δημιουργία Πανεπιστημιακών Τμημάτων Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, για τη μόρφωση των φοιτητών και το στέριωμα της Αθλητικής Επιστήμης στην Ελλάδα. Όπως ο Πολυζωίδης, όταν απευθύνθηκε στον Άγγλο επίτροπο-εισαγγελέα για τον Κολοκοτρώνη και είπε: *«Αν δεν υπήρχε αυτός ο Έλληνας, που κρατώντας πενήντα χρόνους το ντουφέκι δημιούργησε ελευθερία και πατρίδα, πού θα βρισκες τόπον, επίτροπε, να σταθείς για ν' απαγγείλεις το κατηγορητήριόν σου;»*.

Ο Καθηγητής Κλεισούρας όμως ποτέ δεν στάθηκε σε μικρότητες και αυτό ήταν ένα μεγάλο μάθημα που μπορούσε κάποιος νεώτερος να πάρει από αυτόν. Άνθρωπος με ανωτερότητα, σοβαρός, φιλοσοφημένος, καλλιεργημένος, δεινός μελετητής της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, λάτρης της ποίησης, της κλασικής μουσικής, της όπερας, δίνει πάντα έμφαση και χρόνο στις ομορφιές της ζωής και στη χαρά της δημιουργίας και αντιπαλεύεται σθεναρά την ασχήμια και τη ζημιγόνα απραξία. Αυτή η στάση ζωής είναι άποψη γι' αυτόν, κομμάτι της υψηλής αισθητικής του.

Σχεδόν αμέσως μετά την ανωτατοποίηση της Γυμναστικής Ακαδημίας και την μετονομασία της σε ΤΕΦΑΑ, ο Καθηγητής Κλεισούρας πρωτοστάτησε για οργά-

νωση μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών στο Τμήμα. Το πρώτο μεταπτυχιακό μάθημα που παρακολούθησα μαζί του ήταν στη «Φιλοσοφία της Επιστήμης». Ήταν πασίδηλο στους φοιτητές ότι δεν αγαπούσε απλώς την Επιστήμη, ήταν «ερωτευμένος» με αυτήν και όπως δηλώνει ακόμη και σήμερα ο ίδιος σε κάθε ευκαιρία «και δυο ζωές αν είχε δεν θα τον έφταναν να την υπηρετεί...». Μας μετέδιδε την αγωνία του για την πιθανότητα να μην γίνεται η έρευνα σωστά, για τον κίνδυνο του επιστημονικού λάθους, για την ιεροσυλία που μπορεί να επιτελέσει κανείς αν παρασυρθεί σε καταπάτηση των επιστημονικών αρχών. Οι παραινήσεις του προς τους νέους ερευνητές στολίζουν τους προλόγους των βιβλίων του. Απευθύνεται στους φοιτητές θεωρώντας τους ως εν δυνάμει ερευνητές και με ύφος πατρικό αλλά και αυστηρό θέτει καίριες επισημάνσεις: «Μη βιάζεσαι..., έχε μετριοφροσύνη..., έχε πάθος...».

Αργότερα, όταν θεμελιώθηκε στο ΤΕΦΑΑ το ΠΜΣ «Βιολογία της Άσκησης», συνήθιζε να χαρακτηρίζει και να αποκαλεί τους μεταπτυχιακούς φοιτητές ως «πυρφόρους» της Επιστήμης. Με τη διδασκαλία του, πλούσια σε επιστημονική γνώση και βαθύτερα νοήματα, έδινε το στίγμα του και πλημμύριζε με ικανοποίηση και κίνητρα τους φοιτητές. Τους ενέπνεε, τους αφύπνιζε με το λόγο του, τους δημιουργούσε δέος και τους ωθούσε με τον τρόπο του να ακολουθήσουν το δρόμο της αρετής στην επιστήμη, τη δύσκολη ατραπό, που είναι όμως η μόνη σωστή.

Πάντα αισιόδοξος -μερικές φορές φάνταζε ουτοπικά αισιόδοξος, μα οι φωτοβολίδες ελπίδας που έδινε φώτιζαν το σκοτάδι και έδειχναν το δρόμο στον καθένα μας τις δύσκολες στιγμές. Κι όταν η πορεία δυσχεραίνονταν και οι συνθήκες γίνονταν αποθαρρυντικές, κάποιοι από μας ζήτησαν να φύγουν στο εξωτερικό, να δοκιμάσουν τις δυνάμεις τους και σε άλλα Πανεπιστήμια, να πάρουν γνώση κι από αλλού, από πιο οργανωμένα προγράμματα σπουδών. Και τότε, υπεύθυνα και γενναϊόδωρα, έγραφε για μας συστατικές επιστολές, μας βοηθούσε με θέρμη να ανοίξουμε τα φτερά μας και να πετάξουμε προς τον ορίζοντα της Αθλητικής Επιστήμης σταματώντας και σε άλλους σταθμούς. Για εκείνον ο στόχος παρέμενε ένας: να μορφωθούμε και να υπηρετήσουμε σωστά την επιστήμη! Στο πρόσωπό του έπαιρνε μορφή η ρήση του Καζαντζάκη: «Ο ιδανικός δάσκαλος είναι εκείνος που γίνεται πέρασμα για να περάσει αντίπερα ο μαθητής του. Κι όταν πια του διευκολύνει το πέρασμα, αφήνεται χαρούμενα να γκρεμιστεί, ενθαρρύνοντας τον μαθητή του να φτιάξει δικές του γέφυρες».

Από τον Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα εμπνεύστηκαν πολλοί φοιτητές και συνέχισαν για μεταπτυχιακές σπουδές και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό επανδρώνοντας σήμερα τα ΤΕΦΑΑ της χώρας. Κι όπου κι αν έφταναν, Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία, στα πέρατα του κόσμου, το όνομά του ήταν γνωστό. Τις πρωτοπόρες έρευνές του σχετικά με την επίδραση της κληρονομικότητας στην αθλητική απόδοση τις γνώριζαν απανταχού. Αλλά και η προσωπικότητά του σε όσους τον είχαν γνωρίσει έμενε αξέχαστη. Έτσι, πολύ συχνά του μεταφέραμε χαιρετισμούς και

θερμές ευχές από συναδέλφους του σε ξένες χώρες με περισσή περηφάνια που ένας Έλληνας Καθηγητής, ο δικός μας Βασίλης Κλεισούρας, ήταν τόσο γνωστός, σεβαστός και αγαπητός στη διεθνή επιστημονική κοινότητα.

Κρίνω ως αξιοσημείωτο να καταθέσω την απίστευτη εμπειρία που ζω κάθε φορά, ακόμη και τώρα, στα συνέδρια που έχει τύχει να παρακολουθήσω μαζί του. Τρέχει από αίθουσα σε αίθουσα για να μη χάσει ούτε μια διάλεξη απ' αυτές που έχει σημειώσει ως ενδιαφέρουσες στο πρόγραμμα. Και είναι πάντα πολλές, πάρα πολλές. Είναι σίγουρο ότι παρακολουθεί όταν βρίσκεται σε συνέδριο, ακόμη και σ' αυτή την ηλικία, περισσότερες διαλέξεις κι από τους νέους φοιτητές. Είναι εντυπωσιακό! Η δίψα του για νέα γνώση δεν σβήνει όσα χρόνια κι αν περάσουν. Σημειώνει, συνθέτει, προσθέτει νέες παραγράφους στα συγγράμματά του, γράφει, γράφει, γράφει... Παράδειγμα προς μίμηση, αν και απροσέγγιστο. Είναι πολύ δύσκολο, ακατόρθωτο, να φτάσει κανείς την ικανότητά του, την τελειομανία του, την οξυδέρκειά του, την κριτική και συνθετική του ικανότητα, την προκοπή και τη σοφία του.

Θα ήθελα να κλείσω το σημείωμα αυτό εξαίροντας το κυριότερο για μένα χαρακτηριστικό του Δασκάλου Βασίλη Κλεισούρα. Ο Καθηγητής Κλεισούρας διαθέτει απεριόριστη την ικανότητα να εμπνέει! Σου δείχνει ένα λαμπρό μακρινό άστρο στον ουρανό και έχει τον τρόπο να σε πείσει να προσπαθήσεις να το φτάσεις, να σε παρασύρει σ' ένα συναρπαστικό ταξίδι για το κυνήγι του φαινομενικά ακατόρθωτου, θέτοντας ταυτόχρονα κριτήρια αυστηρά και απαράβατα για την πορεία της διαδρομής προς τον ανώτερο πνευματικό γαλαξία... Σε σφυρηλατεί στις δυσκολίες και ταυτόχρονα σε θωπεύει με τ' όνειρο και το τραγούδι της ψυχής. Για όσους μαθητεύσαμε και πορευτήκαμε μαζί του έχουν αποκτήσει ξεχωριστό νόημα οι στίχοι του αγαπημένου του ποιητή:

«... Πάμε μαζί κι ας μας λιθοβολούν
Κι ας μας φωνάζουν αεροβάτες
Φίλε μου όσοι δεν ένιωσαν ποτέ
Με τι σίδερο με τι πέτρες τι αίμα τι φωτιά
Χτίζουμε ονειρευόμαστε και τραγουδούμε!»

Σας ευχαριστούμε, Κύριε Καθηγητά, που βρεθήκατε στο δρόμο μας, που μας δώσατε την ευκαιρία να σας γνωρίσουμε ως Άνθρωπο και ως Δάσκαλο. Σας ευχαριστούμε για όλα αυτά που μας προσφέρατε και σας διαβεβαιώνουμε ότι το πρότυπό σας αποτελεί για τους μαθητές σας βίωμα και κανόνα ζωής!

Nanos gigantum humeris insidentes

Yannis Pitsiladis^{1,2} and Evelina Georgiades

¹Centre of Sports Medicine for Anti-Doping Research, University of Brighton, UK and

²Department of Movement, Human and Health Sciences, University of Rome
"Foro Italico", Rome, Italy

"Renowned", "eclectic", "a leader", "a pioneer": Qualities typically associated with Vassilis Klissouras and his extraordinary career in exercise physiology that spans more than five decades. But for the charismatic scientist, who has captivated audiences all over the world with his presentations on the ground-breaking research he has conducted in exercise science and genomics, unfailingly delivered in his unique inimitable poetic and questioning manner (surely a born philosopher), one important descriptor has eluded him until now: *"a giant"*.

The metaphor of dwarfs standing on the shoulders of giants (Latin: *nanos gigantum humeris insidentes*) expresses the meaning of "discovering truth by building on previous discoveries". Vassilis is undeniably a seeker of truth. On numerous occasions, he has presented his own unique perception within the context of scientific research and development which, according to him, do not lead only to knowledge, but also to *wisdom*, making man capable of seeking the "truth", in a persistent and critical manner. The concept of discovering truth by building on previous discoveries can be traced back to the 12th century philosopher, Bernard of Chartres. Its most familiar expression in English is by Isaac Newton (1676): "If I have seen fur-

FIGURE 1. Vassilis Klissouras "a giant"

ther, it is by standing on the shoulders of giants". Vassilis has most certainly enabled us to see much further than we ever thought possible.

Very much considered the founder of exercise science in Greece, and the originator of the now internationally acclaimed term "*Ergophysiology*" (originating from Greek word "*έργο*" meaning "work", and used to describe human bioenergetics and the ability of the human body to create movement (= work), via various mechanisms), Vassilis has taught and inspired students and academics in all four corners of the world. His research covers an impressive breadth of areas within the field of Ergophysiology but undoubtedly, he is most known for his pioneering experiments on twins, conducted in the early 1970s, in an attempt to discern the effect of genetics on human performance and sport capabilities (see Figure 2).

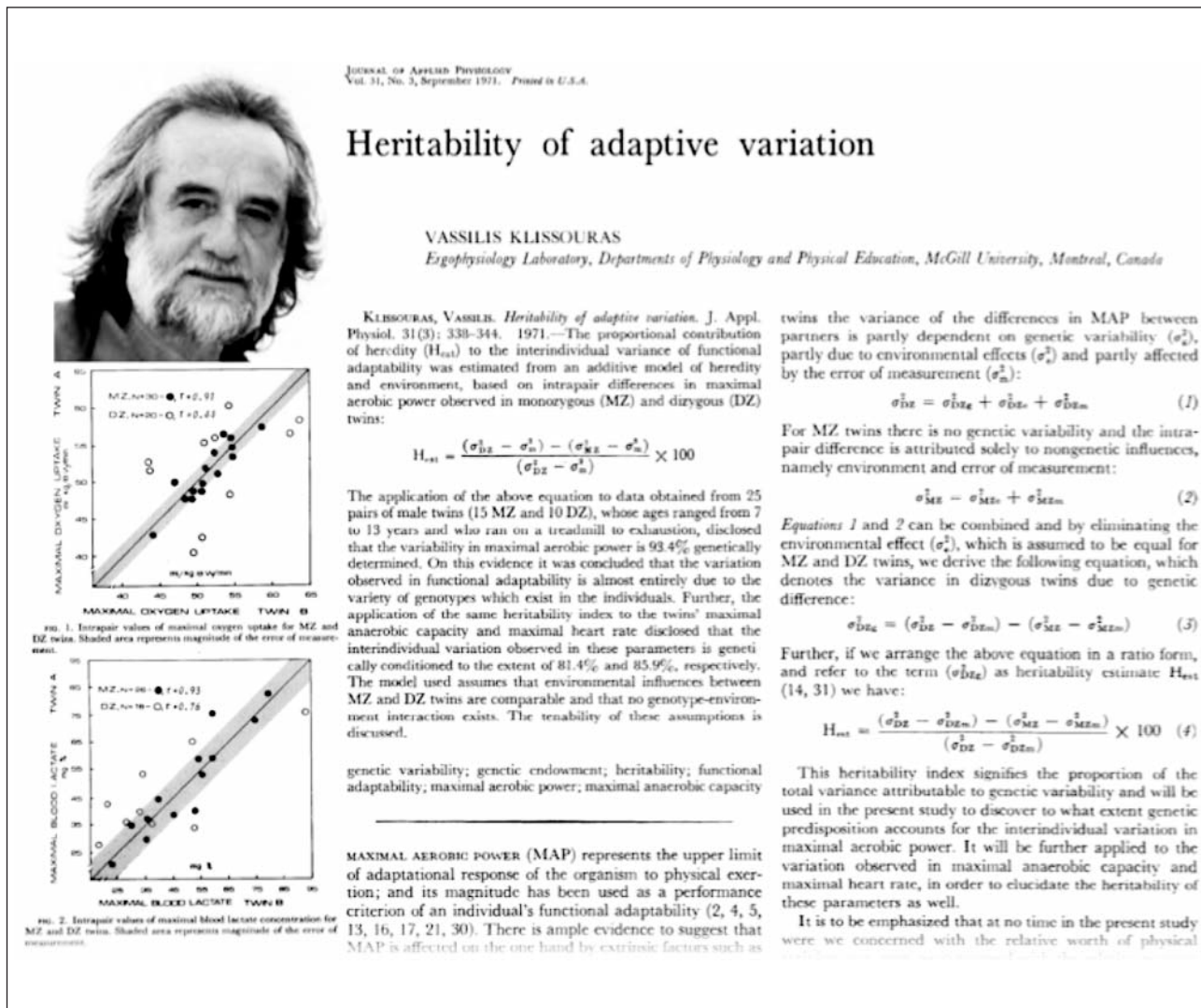
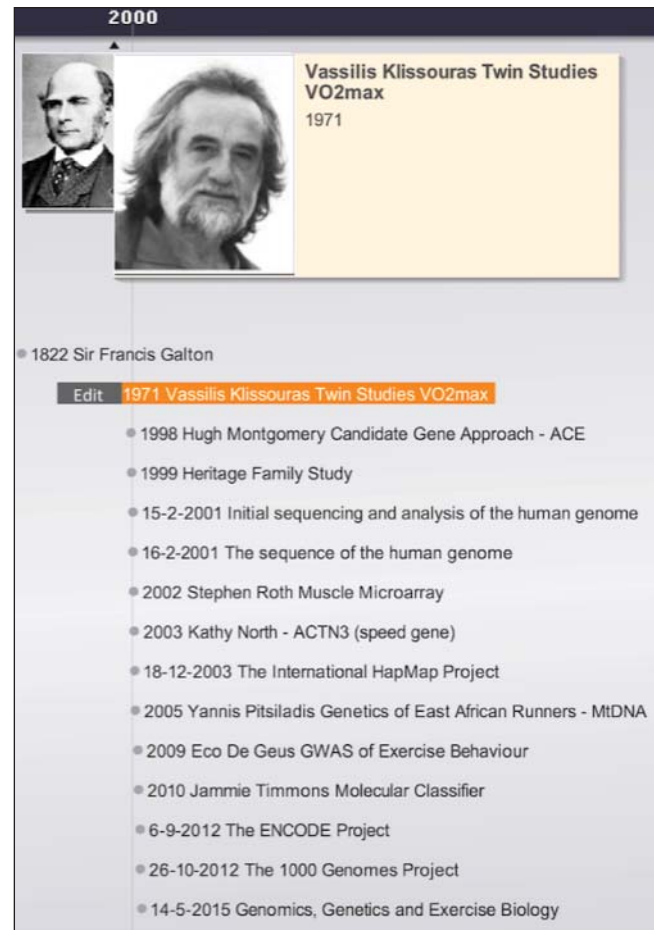

FIGURE 2. Heritability of Adaptive Variation (Klissouras, 1971)

The making of champions and achieving sporting excellence has long been the subject of intense debate – from both a theoretical and a practical perspective. The “nature” versus “nurture” debate dates as far back as the 5th century BC, with one of the first known accounts for the relative nature versus nurture contribution to health and “regimen” having been presented by Hippocrates (460-370 BC), universally honoured as the father of medicine.

Hippocrates made reference not only to nurture (to include foods and exercise, in addition to other significant environmental conditions) as a requisite for positive health, but also to an individual’s “genetic predisposition” – in other words, heritability. While the influence of nature (genes) and nurture (environment) on athletic performance remains difficult to precisely determine, the dismissal of either as a contributing factor to performance is unwarranted. The prevailing view today is that understanding human performance will require the deciphering of two major sources of individual differences, genes and the environment, and it is widely accepted that superior performers are endowed with a high genetic potential actualised through hard and prodigious effort. We acknowledge and thank Vassilis for his immense and significant contribution to this knowledge – or, as he would surely phrase it, getting us closer to the “truth”.

Heritability studies using the twin model have provided the basis to disentangle genetic and environmental factors that contribute to complex human traits and have paved the way to the detection of specific genes for athletic performance. Any account of the history of genomics, genetics, and exercise biology, positions Vassilis’ pioneering research on twins at the forefront of the milestones reached (see Figure 3). By mastering the wisdom of the “giants” that preceded him and moving beyond it, Vassilis designed a series of ground-breaking studies on twins, that further unravelled the long-standing, elusive “nature” and “nurture” debate. Centuries after Hippocrates made reference to a hereditary component to “positive health”, Galton seemed to be the first academic to give an opinion as to which is more important, with the Galtonian model advocating a hereditary ceiling to physical and mental capacities and objecting “pretensions of natural equality”. This implied that human

FIGURE 3. Some key milestones in genomics, genetics, and exercise biology

performance is limited by heritable characteristics, which are insurmountable by any amount of practice and training.

A century after Galton's landmark paper "The history of twins as a criterion of the relative powers of nature and nurture", in which he so eloquently illustrated the notion of the preponderance of nature on phenotypic variation, Vassilis' research undoubtedly paved the way for the astounding progress that has been made in genetics, genomics and exercise biology. His relentless pursuit of knowledge and the truth, provided him with invaluable insight to establish the necessary "tools", i.e., the twin model, to investigate the extent to which genetic predisposition can explain the inter-individual variability in performance. Vassilis assumed comparable environmental influences between sets of twins and the absence of gene-environment interactions. Vassilis' discovery of a heritability estimate of 93.4% for maximal aerobic capacity (VO_{2max}), made him to conclude that variability in VO_{2max} is almost entirely dependent on genetics; a first experimentally determined quantification of nature and nurture. Raising himself higher by the great stature of his predecessors, Vassilis had just seen further; much further.

Vassilis Klissouras leaves no stone unturned and further went on to fully explain heritability, a concept often unjustly criticised. For example, a heritability estimate of 93% for VO_{2max} , can often be misinterpreted to mean that 93% of this phenotype is genetically determined and the remaining 7% is susceptible to environmental modification. On numerous occasions we have heard Vassilis clarify that heritability has no etiologic role in a phenotype, nor is it meaningful in terms of measurement in an individual. As he explains, the heritability estimate is a statistical measure, expressed as a proportion, and refers only to the population under study and, more specifically, it describes the extent to which heredity affects the variation of a given attribute in a given population, exposed to common environmental influences at a given time. A high heritable attribute does not mean that a phenotype is predetermined and the environment has no effect. Rather, it only indicates that the observed individual differences in the given attribute are due to genetic differences and are highly predictable; invaluable insight from Vassilis, to say the least. Insight that was drawn upon and fuelled the plethora of studies he conducted, each attempting to home-in further on the complex system that defines human performance and is represented by several independent biological and behavioural abilities and traits. Vassilis certainly provided a robust set of shoulders for all of us to stand on. We saw further, we developed our own questions, we went on to design research studies and form international consortia, that are beginning to yield invaluable information and unique results. Important examples include the empirical definition of the concept of individual differences in the response to exercise training or trainability; the association of specific genes with human physical performance (most notably the angiotensin-1-converting enzyme insertion/deletion

(ACE I/D) and the α -actinin-3 (ACTN3) R577X polymorphisms); the formation of the “Athlome Project Consortium” (www.athlomeconsortium.org), an international collaborative initiative that brings together a large databank, expertise and state-of-the-art “omics” technologies from around the world, aiming to understand genetic variation underlying athletic performance, adaptation to exercise training, and injury predisposition.

Undoubtedly, and as outlined above, science has evolved significantly throughout the last two centuries, with the early 19th century Galtonian model leading to research on heritability of athletic performance via, for example, Klissouras’ family/twin studies which, in turn, gave rise to the studies on gene identification through hypothesis-driven and hypothesis-generating genetic association studies in unrelated individuals. Vassilis’ contribution to this evolution is incontestable.

One of us [YP] was fortunate, if not privileged, to be invited in 2014 to speak at the 1st International Congress “Atletas do Futuro” (coinciding with the II Brazilian Symposium on Genomics and Sport) in Sao Paolo, Brazil. The Congress attracted many of the leading figures in exercise genetics and genomics, among them Claude Bouchard – widely acknowledged as a pioneer in the field of genetics of adaptation to exercise and nutritional challenges, as well as the genetics of obesity and its comorbidities. At the end of the lecture on epigenetics by Vassilis, Claude Bouchard stood up and thanked his friend Vassilis for inspiring him to research in the area of genetics and human performance (see Figure 4). Had Vassilis, not provided Claude Bouchard with the necessary encouragement, we may not have witnessed the extraordinary investigations conducted by Bouchard and colleagues that have helped shape our understanding of the interplay between the molecular basis of human performance and the environment in both health and disease.

Vassilis Klissouras is undeniably a researcher ahead of his time – discovering and verifying information; ever searching for the truth in a manner that is almost second nature. First and foremost, however, Vassilis is a teacher. He is inherently brilliant at imparting his vast pool of experience and knowledge to others - passing the baton – and receiving a tremendous amount of happiness in the process. Some few years ago, a young undergraduate sport scientist studying at a university in Northern Greece was so mesmerised by Vassilis that he went up to him at the end of his lecture to convey his admiration and to receive personally some of Vassilis’ wisdom. On that day, a young man left the auditorium with a dream and a signed copy of one of Vassilis’ papers (see Figure 4), that reads as follows: “Στον Γ. Π., με την ευχή να λαμπρύνει την Ελληνική σκέψη. Με αγάπη, Βασίλης Κλεισούρας.” (*To YP, I hope that you brighten the Greek way of thinking. With love, Vassilis Klissouras*).

The loose translation into English does no real justice to the simplicity and the beauty of Vassilis’ wish to the young student. It wholly reflects the humble man

Ενότητα Ι: Τελετή Επίδοσης Τιμητικού Τόμου

FIGURE 4. Handing over of the scientific baton

that he is, the gentle “giant”, who not only enables us to stand on his shoulders, allowing us to see far more than he does, but also helps us climb up there in the first place. Y.P. has gone on to publish numerous papers in Sports Genetics (see Figure 4 for a recent example). Σε ευχαριστούμε, αγαπητέ μας Βασίλη [We thank you dearest Vassili].

An eminent scholar and academic, a father of Sport Science, a man of vision and humanity

Paolo Parisi

*Former Rector, State University of Rome "Foro Italico"
President, European Network of Sport Education
and Former President, European College of Sport Science*

The name of Vassilis Klissouras is known to the world of science for his research in human exercise physiology, for his many achievements in academic life, and particularly for his fundamental role in the promotion of sport science, of which he is legitimately considered to be one of the founding fathers -- in Greece, in Europe and worldwide.

A long-time Professor of Exercise Physiology and Founding Dean of the Faculty of Sport Science at the University of Athens, Professor Klissouras has held numerous positions in his long and active life. He has lectured in several Universities in the world, starting with McGill University in Montreal, where he had a chair already back in the 1970s, when he was in his early thirties. A respected scholar, Fellow of the *American College of Sport Science*, Cofounder of the *European College of Sport Science*, he has been the charismatic protagonist of many European and international projects, and has been honored with a Citation Award for his outstanding contribution to sport science, a Doctor Honoris Causa degree, and other recognitions.

This, and much more, is Professor Klissouras to the world of science and academy, to generations of students and researchers, and all those interested in sport science and the physiology of exercise.

But to me, Vassilis is first of all a man of vision and humanity, a noble man of profound sensibility, culture and wisdom, of enduring generosity and enthusiasm, and – I am proud to say – the friend of a lifetime, the driving force and creative, extraordinary companion of many wonderful adventures on behalf of science, culture, and human cooperation and progress.

An early encounter

I first came across the name of Vassilis Klissouras in the early 1970s, in connection with his important publication in the *Journal of Applied Physiology*¹ supporting a high genetic influence in the determination of a fundamental parameter in exercise physiology, maximal oxygen uptake (VO_{2max}).

The study was based on the twin method, comparing the similarity between monozygotic (MZ) twins (who are genetically identical) to that between dizygotic (DZ) twins (who only share an average of 50% of their genes). The study found the values of VO_{2max} to be much more similar in MZ than DZ twins, thereby indicating an important influence of genetic factors.

The study called my attention because, as it happened, I worked at the time in an institute of genetics that was considered the world center of twin research, the Mendel Institute in Rome, and was personally involved in the publication of the international twin research journal and in a wide attempt at reviving the twin method as a powerful tool in human genetic research and experimental medicine.

In fact, following a first International Symposium held in Rome in 1969, we were at the time planning the *First International Congress of Twin Studies*, which eventually took place in Rome in 1974. The congress featured two contributions by Vassilis Klissouras² who in fact came to Rome, and I still remember how impressed I was by that strong, energetic figure of a black-bearded man who vividly stood out among the hundreds of participants from some twenty countries of the world.

We were in touch only for a brief period, though, in connection with the publication of one of his papers in the congress proceedings³, and then had no further contact for many years.

Twenty years later

Then, in the mid-1990s, we met again as Vassilis came as Visiting Professor at the *Rome Higher State Institute of Physical Education (ISEF)* where, as it happened, I had a secondary teaching appointment while holding a chair of Biology and Genetics at the Tor Vergata Medical School.

This turned to be a great reunion. Powerfully catalyzed by Vassilis' vision and volcanic enthusiasm, our meeting rapidly developed into an intensive cooperation and, what is more, into an increasingly strong personal relation. Vassilis was frequently in Rome, and then we spent much time together and with my associates, both in the Biology lab as well as on private occasions, at my house or elsewhere, always discussing and making plans.

Thus started a flowering season that was to proceed over the years and develop in a continuous flow of creative ideas and projects, dealing with scientific research,

institutional and academic promotion, international exchanges, and European University cooperation.

Investigating the genetic determinants of human performance

Our first project was, understandably, the development of twin research in the area of sport and exercise, where relatively little was known on the actual role of genetic factors in human performance.

We decided to bring forward a project I had started in those years to establish a registry of twin athletes, and conduct studies on their respective performance in the various sports.

Following an extensive analysis of the literature and based on the initial work already done, a detailed research proposal was presented to the *International Olympic Committee*.

We were successful and the grant we obtained allowed us to identify thousands of pairs of twins registered in quite a few Sport Federations of the *Italian National Olympic Committee* (CONI).

Eventually, a *Registry of Italian Twin Athletes* (RITA) was established, involving some 4000 pairs of twin athletes in 23 Federations⁴. This unique resource was then used for questionnaire surveys and direct studies investigating the factors of human performance, evaluating the biological determinants and the response to training in various sports, with a number of publications over the years⁵⁻⁸. Highly detailed analyses conducted on twin Olympic champions even allowed us to identify the fundamental role played by psychological factors in top-level performance⁶.

Promoting the new science of sport in Europe: The establishment of the *European College of Sport Science*

In those years, sport medicine had already developed, and in the US the *American College of Sport Medicine* existed since 1954, but the focus was not really research, and in Europe sport was rarely a subject of study at Universities. In 1989, in a far-sighted attempt to promote exchange mobility and higher recognition of university programs in the area, a group of scholars led by French sociologist Jean Camy established the *European Network of Sport Science in Higher Education*.

For the past 28 years, this Network (of which I happen to be current President) played an important role in promoting dialogue and projects among Higher Education institutions and sport organizations, and as a reference body for the European Union. Then followed the establishment of the EU Sport Forum (1991) and the EU Sport Unit (1997), which fostered the development of the area, as well as its fragmentation into a growing number of bodies and stakeholders.

Professor Klissouras played an important role in the Network's development and activities, and particularly in designing European study programs. But his real interest was research.

In fact, also thanks to the efforts of scholars like him, the scientific study of sport was taking shape in Europe as a new area of investigation. Initially an outgrowth of established biomedical disciplines such as exercise physiology and sport medicine, the new area was called "Sport Science". The aim was to create a unified, integrative context open to all disciplines related to the study of sport -- encompassing the biomedical area (from sport medicine and physiology to new disciplines such as genetics and molecular studies); the technical area, with the disciplines of sport training and coaching; the human and social sciences, with sport psychology, sociology, history, etc.

Vassilis was one of the few who thought that this required new steps in concept and organization, and should be pursued through the scientific association of individual scientists involved in the new area. His Mediterranean enthusiasm and vision met with the determination of two committed and authoritative scholars from Northern Europe, Bengt Saltin and Paavo Komi, and the support of several others, eventually resulting in the establishment of the *European College of Sport Science*. Thanks to the local support of the French Prof. Marconnet, the College was formally registered in 1995 in Nice, where the first congress took place in 1996.

Professor Klissouras was not only a promoter and founding fellow of the College, but also played an important role in its developments as a member of the Board, Secretary General and Treasurer for several years. It was largely thanks to his bright spirit and ingenuity that the College obtained a relevant financial support from the Mars Company allowing the establishment of a "Young Investigators Award", which proved a fundamental initiative and a major force behind the College success over the years.

Two congresses, and a "Greco-Roman touch"

These were the years when Vassilis was helping what was then the *Rome State Institute of Physical Education* to develop research and qualify at European University level. So, thanks to him, the Institute's Director, the anatomist Giulio Marinozzi, was involved as one of the founding fellows of the College and even entrusted with the organization of one of its future congresses. But as it happened, he unfortunately died, leaving the Rome Institute in mourning and in a difficult transition.

Vassilis spoke at Marinozzi's funeral on 27 November 1997 and was very close to the Institute's community. Then, he stressed the need that we honor the engagement undertaken and that I take over the task. He offered to help and work with

me toward a launch of the European College, somewhat integrating the Northern European input with ... a “Greco-Roman touch”!

I confess being somewhat reluctant at the beginning, but then followed Vassilis’ good judgment, took over the challenge and set off to organize the planned European congress. Of course many helped, with a key role played by Fabio Pigozzi, a sport cardiologist and Faculty member who is now Rector of the Rome institution and President of the International Federation of Sport Medicine. We worked very intensively for almost two years, and all the time, from Athens or in Rome, Vassilis was ready to help, with his enthusiastic encouragement, wealth of knowledge and generous support.

So, in the summer of 1999, the Fourth ECSS Congress took place in Rome. It was a very great success, with over one-thousand participants and a very rich program, and marked the real start of the College and of European sport science. After that, and much to my surprise, I was asked to be President of the College, a position I finally accepted partly as a tribute to Vassilis, who had a great merit in this success and strongly pushed me to undertake this new challenge.

Vassilis was highly committed to the College. He continued to serve in the Board for years and generously help all further developments. Then he too accepted to undertake responsibility for the organization of another congress, to take place in Athens this time. And at his kind request, I was pleased to help and somewhat reciprocate what he had done for us in Rome.

The Seventh ECCS Congress took place in Athens in another wonderful Mediterranean summer, the summer of 2002, and was another unforgettable event, with again one-thousand participants, a high-quality scientific program, and a further strengthening of sport science and the ECSS.

Following this, the College proceeded smoothly, developing with increasing success.

We had been able to give that “Greco-Roman touch” Vassilis had been dreaming of, and offer the growing European community of sport scientists the generous hospitality, and the beauty and fascination of our two legendary cities, cradle of Europe and all of our Western civilization.

Internationalizing sport science education

These achievements and recognitions greatly contributed to the developments of the Rome Institute into a University, the *State University of Rome “Foro Italico”*, and to my personal appointment as one of the Government Commissioners for the related transformation. Then I happened to be Deputy Rector for International Relations right when the Bologna Process was being launched, so it was only natural for me to promote a program of internationalization. Vassilis had been a pioneer

in the area, having designed early forms of European curricula, so here too he was of great help.

Building on what he and others had done, in 2000 I developed a joint European Master with several Universities of various countries and a Faculty involving some of the best European scholars. The program was coordinated by Norbert Bachl (Vienna), then President of the European Federation of Sport Medicine Associations, Karsten Froberg (Odense), then President of the European Network of Sport Science in Higher Education, along with myself, then President of the European College of Sport Science, and of course Vassilis Klissouras as the leading force behind us all.

The program was strongly supported by the Italian government and the Rome University, and developed over the years into the increasingly successful *European Master in Health and Physical Activity* that I then left in the capable hands of Daniela Caporossi when I was elected Rector in 2007.

The success of the European Master and the friendly cooperation among the four of us fostered the development of a new intensive action designed and conducted through EU programs of great impact. This consisted of a series of Tempus Projects started in 2005 with the aim of promoting a scientific, institutional and curricular upgrading in sport science in non-EU Mediterranean countries, with the aim to better meet their social needs and promote development, as well as bring them closer to European standards. The target countries were initially Egypt and Albania, and then other Balkan countries such as Kosovo, Serbia and FYRoM.

Four Tempus projects, approved and funded by the EU, were conducted over the past 13 years. The last one was just completed few weeks ago under the coordination of Daniela Caporossi, who here too succeeded me, and with the contribution of several other colleagues from European and other partner countries. A fifth European project, involving a Professional Master to upgrade Physical Education teachers in Kosovo, was at the same time conducted by our group under the coordination of Harald Tchann (Vienna). To all of these, the cooperation of Vassilis Klissouras has been as always generous and fundamental.

The whole program has been highly successful, resulting in important achievements: the establishment of a new University in Albania, a stimulus to the modernization of University organization in the non-EU countries involved, the upgrading or development of research structures and programs, the introduction of modern curricula aligned to European standards and to social needs. The mobility of students, Faculty and staff has been promoted; an intensive and effective dialogue with stakeholders has helped design new curricula; social needs and potentialities have been explored, developments have been fostered. Europe has become closer.

All in all, this has been a wonderful adventure, and as I close my presentation, I

wish to say that I really don't know how much of all these things, and of my own personal achievements in the area of sport science, would have been possible without the constant, generous, creative and enthusiastic input of Vassilis Klissouras. Probably very little. And as I acknowledge all that he has done on behalf of science and society over his entire life, and in particular over these past twenty and more years, I thank him, and wish him all the best for the next decades to come.

References

1. Klissouras V. (1971). Heritability of adaptive variation. *Journal of Applied Physiology*, 31:336-344.
2. Ohtsuki T, Klissouras V. (1974). Genetic basis in individual differences in tissue composition.; and Baeriswyl C., Lüthi Y., Claassen H., Moesch H., Howald H. (1974). Ultrastructural and enzymatic differences in skeletal muscle of twins. *Acta Genet. Med. Gemellol. (Roma)*, Special issue, 23:39.
3. Ohtsuki T, Klissouras V. (1976). Genetic basis in individual differences in tissue composition. *Acta Genet. Med. Gemellol. (Roma)*, 25: 157-163.
4. Parisi P, Pigozzi F, Klissouras V. (1998): Genetic Limits of Sport Performance. A Study of Twin Athletes. Report to the International Olympic Committee (IOC) and the International Council of Sports Science and Physical Education (ICSSPE).
5. Parisi P, Casini B, Di Salvo V, Pigozzi F, Pittaluga M., Prinzi G., Klissouras V. (2001): The Registry of Italian Twin Athletes (RITA). *European Journal of Sport Science*. 1,2: 1-12.
6. Klissouras V, Casini B, Di Salvo V, Faina M., Marini C., Pigozzi F, Pittaluga M., Spataro A., Taddei F, Parisi P. (2001): Genes and Olympic performance: A co-twin study. *International Journal of Sports Medicine*, 22: 1-6.
7. Casini B, Pittaluga M., Parisi P. (2002): Two Italian twin registers for research in human biology and sport science. *Twin Research* 5(5):376-381.
8. Pittaluga M., Casini B., Parisi P. (2004): Physical activity, life style and genetic influence in risk factors and aging: A study on twins. *International Journal of Sport Medicine* 25: 345-350.

Οραματικές διαδρομές με τον Βασίλη Κλεισούρα

Χαράλαμπος Σπ. Ρούσσοις MD, PhD, MRS, FRCP

Καθηγητής Ιατρικής- Ακαδημαϊκός

Ήταν ένα απόγευμα του Νοεμβρίου το 1974. Διακόπτω τη μελέτη μου στην περίλαμπρη βιβλιοθήκη του Osler στο περικολλές δεσπόζον κτίριο McIntyre των βασικών επιστημών και ανεβαίνω στο Τμήμα Φυσιολογίας για να συναντήσω τον αναμφίλεκτα διάσημο Έλληνα ερευνητή επί των διδύμων Βασίλη Κλεισούρα.

Καθώς πλησίαζα το γραφείο του η πόρτα του ανοίγει και κάποιος κύριος ευσταλής που μου έδωσε την αίσθηση του Eminence Grise, οχυρωμένος με βαρύ μάλλινο παλτό και γούνινο σκούφο έφευγε. Τον σταμάτησα αν και βιαστικός και αφού δώσαμε τα διαπιστευτήρια μας εισέπραξα το κεραυνοβόλο λογύδριο με ηγετικό πάθος, με στακάτο και επιτακτικό τρόπο, ενώ η παλάμη του δεξιού του χεριού έσφιγγε σαν μέγγενη τον αριστερό μου ώμο.

Άκουσε μου λέει: Έχουν φθάσει τα καλά νέα για σένα από τους δασκάλους σου. Η μοίρα σου όμως πρέπει να είναι μία: να γιομίσεις την φαρέτρα σου από το καλύτερο αυτό πανεπιστήμιο: τροφοδότης του πνεύματος και διδάχος ανθρωπιάς και μετά να επιστρέψεις στην Ελλάδα. Όμως πρόσεξε ούτε να βιαστείς ούτε να καθυστερήσεις. Η ωρίμανση είναι παράγωγο μιας πολυσύνθετης μέθεξης: ευρυμάθειας, ψυχικής ευρυχωρίας, συναισθηματικής πληρότητας, διαισθητικού ταλέντου και ηθικής ευμάρειας.

Αυτό το κεραυνοβόλο μήνυμα του στη πρώτη συνάντησή μας ήταν όλα τα χρόνια η επωδός της φιλέρευνης ζωής του Βασίλη Κλεισούρα. Μια ζωή πλημμυρισμένη αφειδώλευτα από το περιεχόμενο της τριλογίας: Όραμα, Δημιουργία και Νόστος.

Έχει το χάρισμα να υφαίνει όνειρα για μεγάλους στόχους χωρίς να υποτιμά τη λεπτομέρεια. Είναι προικισμένος με την πνευματική και ψυχική αλκή για να υλοποιεί, κόντρα στη φορά των ανέμων, τα πλέον μεγαλεπήβολα σχέδια. Είχε πείσμα και πάθος να επιστρέψει στη γενέτειρα του για να μεταλαμπαδεύσει τη γνώση και εμπειρία του.

Οι ομοτράπεζοι του, οι μαθητές του και εν γένει η διεθνής επιστημονική κοινότητα αποτιμούν αβίαστα πιστεύω σήμερα το έργο ζωής του Βασίλη Κλεισούρα με τα λόγια του Γιώργου Θετοκά στο πνευματικό μανιφέστο του με τίτλο «*Ελεύθερο Πνεύμα*». Εκεί ο συγγραφέας αναφέρεται στους πρωτοπόρους και πολύτροπους ταγούς σαν τον Βασίλη. «*Είναι*» τονίζει «*οι άνθρωποι που τους σέρνει το πλεόνασμα των, πιο μακριά από τους ορίζοντες και πιο ψηλά από το επίπεδο του πλήθους*».

An Odysseus of our time

Fabio Pigozzi

*Professor of Internal Medicine and Rector, University of Rome "Foro Italico"
President, International Federation of Sports Medicine*

I met Vassilis Klissouras in 1990, more than thirty years ago. I and my Master, Professor Giulio Marinozzi, Director of the State Higher Institute for Physical Education of Rome (ISEF) were invited as representatives of a partner institution to visit the Faculty of Physical Education of Kapodistrian University of Athens. At the time, the University was launching a European Master's degree in Biology of Physical Activity. We had a meeting with the coordinator of the course and his teaching staff. Professor Klissouras was the coordinator, and I met him for the first time during that meeting.

At that time, we did not have an in-depth conversation, but Vassilis immediately impressed me as a very sharp and kind man. To tell the truth, what impressed me the most about him were his skills to coordinate our group and the ability to develop well-connected and innovative ideas. Also, his kindness, warmth, deep knowledge and perfect expertise in the domain of Biology of Physical Activity were some other of Vassilis' qualities which impressed me.

Later, after that first meeting, Vassilis became a great friend of both my Master and me. At the time, I was a young assistant Professor, and I saw the relations and cooperation between our Institute and the Kapodistrian University of Athens growing and becoming more and more fruitful. In the 90's, the Higher Institute for Physical Education of Rome was not yet a university in a strict sense because physical education studies were not imparted as courses within Italian Universities. Vassilis Klissouras, who had previously lived that experience in his country, in Greece, understood the complex and challenging situation we were experiencing and showed us his friendship and solidarity. He was very sensitive towards the academic growth process of the teaching staff of our Institute and helped us, through official initiatives and collaborations, increase the academic level of our lecturers and scholars.

The first and laudable initiative, unusual among the European Universities of the 90's, was to develop and deliver a special intensive course in Rome to allow Italian lecturers from ISEF (which, after a long reform, turned into University of Rome Foro Italico in 2008) to earn a master's degree in Physical Education from the Kapodistrian University of Athens. Vassilis supported this initiative as a coor-

dinator of the course and representative of the partner institution. His organizational support was excellent from every point of view.

Since the course, Vassilis Klissouras began to spend several years as a Visiting Professor in Rome delivering courses and carrying out projects dealing with the research topics and the field in which his excellence is recognized and appreciated worldwide: genetics and sports.

Professor Klissouras' studies on twin athletes were appreciated since the 70's. He was a pioneer of what is nowadays a growing research field in the domain of sport sciences: the genetics and its application to sport technologies (omics). In this regards, I have to say that Prof. Klissouras has boosted the research in our university in cooperation with the Italian Olympic Committee (CONI) Sports Science Institute headed by a dear friend prematurely passed away, Professor Marcello Faina.

Talking about Vassilis Klissouras just in terms of an academic or scientist is, in my opinion, a limited way of praising his skills and expertise. For sure, in my eyes, Vassilis embodies all the values through which my master educated me. That is to say, the values which go beyond the mere – just to say – respect for the academic rules and its etiquette. These values consist of a lot of attention towards human relationships and deep respect for young researchers. These values make you feel like a part of a team, and only a great and clever man is capable of doing it.

As a physician, I would want to add that in the 90's still there existed a strict demarcation line between sport sciences and sport medicine. In this regards, Vassilis has always supported and strongly advocated the idea of an active collaboration among the two scientific domains. I have always appreciated his interdisciplinarity point of view on both the domains mentioned above and Vassilis' foresight. Moreover, what I have appreciated in Vassilis – just to add something to his great human qualities – was his closeness to our group when my Master, Professor Marinozzi, untimely passed away in 1997. They met only seven years before, but they had become great friends, I would say like brothers. Vassilis' closeness to my colleagues and me in that situation and during the years has demonstrated that friendship is a value that goes beyond the duration of the normal life of a man and this is a highly important aspect. An aspect for which even today, despite many years which have passed, our meetings are always frequent and continue to be cordial.

Professor Klissouras is an active member of the International Federation of Sports Medicine (FIMS) which I chair, and of the European one. In these two Federations, he conveys all the wealth of experience that only a man who has travelled extensively all over the world and taught in many countries can convey. Vassilis was forced to be outside Greece – his beloved homeland – for political reasons at a very early age and he lived in Canada, where he became the youngest Professor at the prestigious McGill University. After that experience abroad, he returned to his country. Going back home, Vassilis has brought to his country the enrichment of

an experience made of knowledge, science, and humanity that – I think – only a mentally open person who is well-disposed towards the international relations and a cosmopolitan man can gain. I want to emphasize this point, stressing how much Vassilis has always been involved in and committed to the development of projects dealing with the sport sciences in developing countries, in particular the Balkan region and Egypt.

Vassilis loves Greece, its colours and the deep blue of its sea. The sea is, along with his beloved family, all his life. He loves getting lost with his catamaran (always docked at the island of Andros, a little paradise island in the northern part of the Greek Cyclades archipelago) under the sun of the Aegean Sea where the line between the blue colour of the sky and that of the water meeting and merging gives you the sensation of breathing the infinity. It is no coincidence that philosophy and science were born above the shining water surface of the Aegean Sea and sport was born under the warm sun of Greece, the sun of Zeus and the gods.

I imagine my friend Vassilis like a sailor and a philosopher who, like a modern Odysseus, is sailing towards the infinite and endless sea eager to explore new islands and find new ports to dock and to learn more and more.

To conclude, I wish my beloved and great friend Vassilis to continue to be inspired by his Aegean Sea and to sail again, for many years to come, keeping active and contributing to the growth of sport science in our time.

Fostering European cooperation. Left to right: Professor Paavo Komi, Professor Vassilis Klissouras, the unforgettable Professor Julio Marinozzi and Rector Professor Fabio Pigozzi (Castelo Nerola, Rome, March 1997).

Το απέραντο της φαντασίας και το σθένος της θέλησης

Ιωάννης Γκιόσος

*Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας του Αθλητισμού
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Πριν από σχεδόν δύο χρόνια, ο Κοσμήτορας της Σχολής μας Καθηγητής Νίκος Γελαδάς μου πρότεινε να πάρουμε μια σειρά από συνεντεύξεις από τον Δάσκαλό μας Βασίλη Κλεισούρα. Ο στόχος αυτών των συνεντεύξεων ήταν διττός. Αφενός μεν να αναδείξουμε το προσωπικό «βίωμα» του ανδρός αφετέρου δε να τον τιμήσουμε με την έκδοση ενός τιμητικού τόμου.

Σε ότι αφορά τον πρώτο στόχο προσανατολισθήκαμε στην καταγραφή του νοήματος που απέδιδε ο τιμώμενος στα όσα συνέβησαν στην πορεία της ζωής του αλλά και του τρόπου που έδρασε και από την άλλη στην ανασύσταση αυτού του νοήματος σε ένα αφηγηματικό πλαίσιο. Με απλά λόγια θελήσαμε να καταγράψουμε την σύγχρονη ιστορία της σωματικής αγωγής στην Ελλάδα μέσα από την ματιά ενός ανθρώπου που τη βίωσε και σε μεγάλο βαθμό τη δημιούργησε. Και αυτόν τον στόχο πιστεύω πως τον πετύχαμε μέσα από το αυτοβιογραφικό κείμενο που περιέχει ο τόμος και που ξεκινά από τα παιδικά χρόνια του τιμώμενου.

Θέλουμε να πιστεύουμε επίσης ότι αυτό το κείμενο που είναι από τα πρώτα ιστορικά κείμενα για την ανωτατοποίηση της Σχολής των Γυμναστών στην Ελλάδα θα αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω έρευνα από νέους επιστήμονες αλλά και ευκαιρία αναστοχασμού για όσους είχαν κάποιο ρόλο σε όλη αυτήν την προσπάθεια.

Ένας τόμος όμως που απλώς, θα κατέγραφε την ιστορία του Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα, θα ήταν ασύμβατο με την ιδιοπροσωπία του ανδρός.

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι

Η ζωή μας, λένε κάποιοι, μοιάζει με μια πέτρα που πέφτει στα ήρεμα ύδατα μια λίμνης και τα κύματα που δημιουργεί είναι η επίδρασή της, στις ζωές άλλων ανθρώπων. Κάποιες πέτρες είναι μικρές και προκαλούν μικρούς κυματισμούς, κάποιες είναι πολύ μεγάλες και προκαλούν τεράστια κύματα αλλά κάποιες έχουν τόσο μεγάλο μέγεθος που μπορεί να αλλάξουν την γεωγραφία της λίμνης. Μπορεί κάποιος να είναι φίλος ή πολέμιος του Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα, μπορεί κάποιος να κάνει κριτική στο ρόλο που διαδραμάτισε στην σύγχρονη ιστορία της σωματικής αγωγής στην Ελλάδα δεν υπάρχει όμως ούτε ένας που να μην αποδέχεται ότι άλλαξε άρδην το τοπίο. Αυτή η αλλαγή όμως του τοπίου δεν συνέβη μόνο λόγω του επιστημονικού και ακαδημαϊ-

κού μεγέθους του ανδρός. Δεν συνέβη μόνο λόγω του γεγονότος ότι αποτέλεσε το εμβληματικό σύμβολο της ανωτατοποίησης. Από την πρώτη ήδη συνέντευξη ο Καθηγητής Βασίλης Κλεισούρας αναφερόταν στους πολλούς «συνοδοιπόρους» αυτής της προσπάθειας. Από την πρώτη στιγμή θέλησε να δοθεί ο λόγος σε αυτούς τους συνοδοιπόρους. Σε όλους αυτούς και όλες αυτές που έγιναν μέτοχοι και κοινωνοί του οράματός του για την ανάπτυξη της αθλητικής επιστήμης στην Ελλάδα, σε όλους και όλες που συμπαρατάχθηκαν μαζί του στην μάχη για την πραγμάτωσή της, σε όλους και όλες που τον στηρίξαν στις δύσκολες στιγμές του αγώνα.

Και ο λόγος προσφέρθηκε και πάρθηκε από περίπου εξήντα «συνοδοιπόρους» που ξεκινούν από την οικογένεια, τους φίλους, και φθάνουν μέχρι τους συνεργάτες, τους συναδέλφους και τους φοιτητές προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς. Και όλοι αυτοί έγραψαν για το κοινό όραμα, για τους αγώνες προς επίτευξή του, για την σύγκρουση της προόδου με την οπισθοδρόμηση, αλλά πάνω από όλα για τον Οραματιστή, για τον Πρωτοπόρο, για τον Εμφυχωτή, για τον Ρήτορα, για τον Συγγραφέα, για τον Ερευνητή, για τον Θεμελιωτή, για τον Επαναστάτη, για τον Γίγαντα, για τον Ανθρωπιστή, για τον Δάσκαλο, για τον Αγωνιστή, για τον Πατριάρχη για τον Βασίλη Κλεισούρα.

Ο τόμος αυτός θα ήταν ελλιπής και άνευρος χωρίς αναφορά στο ερευνητικό, διδακτικό και διοικητικό έργο του Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα. Αλλά πως αλήθεια να επιλέξεις το τι θα συμπεριλάβεις από το έργο ενός Καθηγητή όπως ο Βασίλης Κλεισούρας. Ποιες από τις επιστημονικές δημοσιεύσεις που αναφέρονται ως έρευνες σταθμοί στο γνωστικό πεδίο, ποια από τα βιβλία που έχει εκδώσει και που αποτελούν τη βασική βιβλιογραφία του σύγχρονου φοιτητή της αθλητικής επιστήμης, ποιες διοικητικές αποφάσεις και ποια σχέδια προπτυχιακών ή μεταπτυχιακών σπουδών ή ακόμα και του κτηριολογικού προβλήματος για την Σχολή της Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου της Αθήνας;

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι

Ο Πλάτωνας, μας λέει, ότι το μέγιστον μάθημα ρητόν ούδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα. Αναζητώντας το μέγιστον μάθημα από τον Καθηγητή Βασίλη Κλεισούρα συναντάμε τις καταγωγικές καταβολές του, που δίκην απλανών αστέρων καθόρισαν το πεπρωμένο του. Τον Ουρανό και τα Βουνά της γενέθλιας Αρκαδικής γης. Η απεραντοσύνη του ουρανού ενέπνευσε τον νεαρό Βασίλη Κλεισούρα στο μεγάλο ταξίδι της γνώσης και τον μετέβαλλε σε εμβληματική προσωπικότητα στο διεθνή επιστημονικό χώρο. Το στιβαρό μεγαλείο των Βουνών σμίλειψε τον νεαρό και τον κατέστησε φυσικό ηγέτη του επιστημονικού χώρου στην πατρίδα του. Η σημαντικότερη κληρονομιά του ίσως να είναι ο Ουρανός και η Πέτρα, το απέραντο της φαντασίας και το σθένος της θέλησης.

Μεγάλε μας Δάσκαλε

Σε ευχαριστούμε

που μας έδειξες που βρίσκονται τα Παλάτια της γνώσης

που μας μύησες στο να τα ποθούμε

που μας εμπύχωσες στο να τα υπηρετούμε.

Αντιφώνηση ψυχής

από τον τιμώμενο

Τι άλλο... Τι περισσότερο να προσδοκά ένας κοινός θνητός... Στα αυτιά μου έρχεται μια ιαχή από τα πανάρχαια χρόνια, από το Στάδιο της Ολυμπίας: **«Κάτθανε Διαγόρα ουκ ες Όλυμπον αναβήσει».**

Είναι δύσκολο να συγκρατήσει κανείς τη χαρά και τη συγκίνηση, όταν η επισημονική κοινότητα – στην οποία αφιέρωσε όλη του τη ζωή – του κάνει **μια τιμή τόσο μεγάλη**, όπως η σημερινή, στην ιστορική αυτή αίθουσα, «σε τούτο το περήφανο και φλογερό καμίνι», σύμβολο της Ανώτατης Παιδείας. Και είναι ανθρώπινο, γιατί όπως λέει και ο Περικλής στον Επιτάφιο:

*Το φιλότιμον αγήρων μόνον,
και εν τω αχρείω της ηλικίας,
το τιμάσθαι μάλλον τέρπει.
(Η επιθυμία να τον τιμούν κανέναν,
αυτό είναι το μόνο που δεν γερνάει,
και όταν έρθει η ώρα,
η πιο μεγάλη χαρά που νιώθει κανείς
είναι να τον τιμούν).*

Αγαπητοί συνάδελφοι, αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες, αγαπητοί φίλοι, κυρίες και κύριοι.

Κατ' αρχάς επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για τους επαινετικούς λόγους. Προς τον Πρύτανη πρώτα, για την εξαιρετικά φιλόφρονα προσφώνηση, αλλά και για την παρουσία σας κύριε Πρύτανη.

Τον Ακαδημαϊκό, συνάδελφο και αγαπημένο φίλο Χαράλαμπο Ρούσσο, με τον οποίο συμβιώσαμε στο Πανεπιστήμιο του McGill τον νόστο της επιστροφής και της προσφοράς στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο. Και να συμπληρώσω ότι, αν και αμφότεροι πληρώσαμε το τίμημα αυτής της αποκοτιάς - να αφήσουμε περίζηλες καθηγητικές έδρες - καθόλου δεν το μετανιώσαμε. Η Πατρίδα, αυτός ο υπέροχος τόπος, αυτός ο υπέροχος λαός, μάς φέρθηκε γεναιόδωρα και μας τίμησε απλόχερα και με το παραπάνω.

Τον Πρύτανη και εγκάρδιο φίλο Fabio Pigozzi, μια εμβληματική προσωπικότητα με διεθνή ακτινοβολία που ηγείται της Αθλητρικής παγκοσμίως. Στο πρόσωπό του βλέπω και τον μέντορά του Giulio Marinozzi, αγαπημένο επίσης φίλο και συνοδοιπόρο, που έφυγε νωρίς. Thanks Fabio, as I have told you on numerous occasions: when I see you, I become more certain for the world.

Τον πρώην Πρύτανη και φίλο δια βίου, Paolo Parisi, έναν πραγματικό λόγο, μια προσωπικότητα αναγεννησιακού τύπου, homo universalis. Τύχη αγαθή να συμπορευτούμε στην έρευνα από νωρίς και να βιώσω τη φιλία του. Many thanks Paolo, your friendship has immensely enriched my life.

Τον Κοσμήτορα και επιστήθιο φίλο Νίκο Γελαδά, με τον οποίο συμπορεύτηκα και εξακολουθώ να συμπορεύομαι, ελπίζοντας ότι ο Ορφέας θα επιστρέψει να μας φέρει την Ευρυδίκη, την Ηώ μιας καλύτερης ημέρας για τα ιδανικά της Παιδείας που υπηρετούμε.

Τον διαπρεπή συνάδελφο και αγαπητό φίλο Γιάννη Πιτσιλαδή, που αγγαίζει το ελληνικό πνεύμα και πρωταγωνιστεί με τις πρωτοποριακές του έρευνες στη Γνωστικολογία, για έναν *Αθλητισμό του ευ αγωνίζεσθαι*, «του ωραίου, του μεγάλου και του αληθινού».

Την συνάδελφο και αγαπημένη φίλη Μαρία Κοσκολού, που ως φοιτήτρια ακόμα συμμετείχε στη σπορά της Εργοφυσιολογίας στο Πανεπιστήμιό μας και σήμερα φροντίζει να καρπίζει καλούς καρπούς.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους συναδέλφους της Σχολής για την απόφασή τους να γίνει αυτή η μεγάλη τιμή για μένα. Και πιο πολύ στον συνάδελφο και φίλο Γιάννη Γκιόσο, τον φιλόσοφο της Σχολής μας, που ανέλαβε όλο το βάρος της προετοιμασίας του τιμητικού Τόμου. Ήταν ένα βαρύ έργο που μόνο η βούληση, η πίστη και η αγάπη του θα μπορούσαν να φέρουν σε πέρας.

Η ευγνωμοσύνη μου στους συγγραφείς του Τόμου που μου επιδόθηκε είναι μεγάλη και ανυπόκριτη. Ο Τόμος αυτός μπορεί να αφιερώνεται σε μένα, αλλά εκφράζει ένα κοινό όραμα, που η πραγμάτωσή του ήταν έργο συντροφικό. Ουσιαστικά ο Κότινος αυτός ανήκει και σε όλους εκείνους με τους οποίους συμπορεύτηκα στον κακοτράχαλο και σαγηνευτικό δρόμο για τη στέριωση της Αθλητικής Επιστήμης στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο. Μεταξύ των συνοδοιπόρων πολλοί νέοι και παλιοί φοιτητές μου, πραγματικοί πυρφόροι της Αθλητικής Επιστήμης. Είναι αυτοί που με το πάθος και τις έρευνές τους σε ανεξερεύνητες περιοχές, δίνουν νέο περιεχόμενο και διαμορφώνουν τη σύγχρονη φυσιολογία της Αθλητικής Επιστήμης.

Ευχαριστώ επίσης, όλους εσάς φίλοι, κυρίες και κύριοι, που μου κάματε τη μεγάλη τιμή να παραβρεθείτε στην τελετή αυτή επίδοσης του τιμητικού Τόμου.

Τελευταίο άφησα να ευχαριστήσω τον άνθρωπο εκείνο, που αν δεν υπήρχε θα ένιωθα λειψός και που του οφείλω τα πιο πολλά, τη Σοφία, τη συμβία μου και ερασμία μου. Όχι μόνο για την ιώβεια υπομονή που είχε, πάνω από μισόν αιώνα, να

υπομένει, όσα υπομένουν οι σύζυγοι των πανεπιστημιακών δασκάλων, αλλά την ευχαριστώ και για την ολόψυχη και θερμή της στήριξη της ζωής και του έργου μου. Πολλά από όσα μπόρεσα να κάνω στη ζωή μου, δεν θα είχαν γίνει, χωρίς τη δική της ενεργή συμπαράσταση και αγάπη. Όπως έγραφα και στην αφιέρωση του πρώτου μου συγγράμματος της Εργοφυσιολογίας το 1973:

*«Συντροφικότητα είναι
να σκύβουμε μαζί το κεφάλι
ώρες ατέλειωτες πάνω στα χειρόγραφα.
Να ξαχνάμε διασκέδαση και ανάγκες.
Να στερούμε τα παιδιά μας απ' των γονιών το χάδι,
χαρίζοντας το χρόνο τους στον κοινό σκοπό.
Στη Σοφία τη συντρόφισσα της ζωής μου».*

Και ακόμα τής οφείλεται η ομολογία ότι ουσιαστικά εκείνη χωρίς βοήθεια - ανέθρεψε και γαλούχησε με υψηλό φρόνημα τα παιδιά μας : τον Αιμίλιο, τον Αχιλλέα, τον Οδυσσέα, που μας κάνουν περήφανους και ομορφαίνουν τη ζωή μας. Όπως ομορφαίνουν τη ζωή μας και τα βλαστάρια τους: ο Ίκαρος, ο Τηλέμαχος, η Ίρις.

Πριν τελειώσω, όμως, θα σας παρακαλέσω να με αφήσετε να ξαναγυρίσω για λίγο σε πολύ παλιά χρόνια και να τιμήσω τη μνήμη όσων καλλιέργησαν το ενδιαφέρον και την αγάπη μου για την Αθλητική Επιστήμη και ειδικότερα την Εργοφυσιολογία. Ένα επιστημονικό πεδίο σαγηνευτικό, που ασχολείται με τη σοφία του σώματος κατά τη μυϊκή προσπάθεια, και που στοχεύοντας στη βελτιστοποίηση της ευρωστίας και στην αύξηση της ανθρώπινης ευτυχίας, συχνά κατορθώνει τουλάχιστον να επιβραδύνει τη βιολογική φθορά και να συμβάλλει στη μείωση της ανθρώπινης δυστυχίας.

Να ανατρέξω τότε, που φοιτούσα στη μοναδική Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής, και αξιώθηκα να έχω σεβαστούς δασκάλους που φρόντιζαν όχι μόνο να φωτίσουν το μυαλό μας, αλλά και να ζεσταίνουν την ψυχή μας, Να μας εμπνέουν με οράματα και με υπερατομικά ιδανικά. Και προσπάθησαν

*«Ν' αφυπνίσουν όνειρα πέρα από τα δικά τους,
κάνοντας το εσωτερικό τους παρόν δικό μας μέλλον»*

Ξεχωριστή μορφή ο αείμνηστος Τριαντάφυλλος Καρατασάκης, που το Πανεπιστήμιό μας θέλοντας να τιμήσει το παρελθόν της Φυσικής Αγωγής, τον αναγόρευσε πρώτο επίτιμο διδάκτορα της Επιστήμης μας.

Να ξαναγυρίσω τότε, που το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών μου χορήγησε ακόμα μια υποτροφία εξωτερικού και να μου δώσει την ευκαιρία να πλατύνω τους ορίζοντές μου, σπουδάζοντας τέσσερα ολόκληρα χρόνια στο Πανεπιστήμιο του Springfield στη Μασαχουσέτη των ΗΠΑ, κοντά σε σοφούς δασκάλους. Κοντά στον πρω-

τοπόρο της Εργοφυσιολογίας, Peter Vassily Karpovich, μαθητή του Ivan Pavlov, που ως άλλος Βιργίλιος, οδηγούσε τους νέους ερευνητές στο purgatorio της έρευνας. Το πρώτο μάθημα το πήρα κιόλας πατώντας το πόδι μου στο εργαστήριό του. Έτυχε να συζητά με την ερευνητική του ομάδα για τον φυσιολογικό μηχανισμό συστολής του μυός και αφού με καλωσόρισε ζήτησε και τη δική μου γνώμη. Έχοντας βαθιά άγνοια για το θέμα - αντί να σιωπήσω - επιχείρησα - με βάση τα όσα είχα ακούσει στην προηγούμενη συζήτηση να χρησιμοποιήσω έναν Αριστοτελικό συλλογισμό, ένα σύστημα τριων συνδεομένων προτάσεων, του τύπου:

*Όλα τα Α είναι Β
το Γ είναι Β,
άρα, το Γ είναι Α.*

Και ο Καθηγητής με τη βαριά Ρώσικη προφορά του με κεραυνοβόλησε: «*Vassily, the logic is not physiologic*». Με αυτή τη φράση άνοιξε για μένα η πύλη της Επιστήμης. Η πύλη της επιστημονικής μεθόδου στην αναζήτηση της έγκυρης γνώσης και της αλήθειας. Μέσα στη μυσταγωγία του εργαστηρίου του, «ορυχείο» το αποκαλούσε συμβολικά και κυριολεκτικά ήταν, έμαθα την ιερότητα της Επιστήμης και κατάλαβα πολύ νωρίς, ότι «*ακόμα και αν είχα δύο ζωές, πάλι δεν θάφταναν να την υπηρετήσω*»

Μετά το πέρας των διδακτορικών μου σπουδών το 1967, χρόνια χούντας για τον λαό μας, με εύνοια της τύχης εκλέχτηκα στο Πανεπιστήμιο του McGill στο Μόντρεαλ, όπου πέρασα το μισό διάστημα της ερευνητικής και διδακτικής μου δράσης και είναι φυσικό όταν το θυμούμαι, η καρδιά να χτυπά πιο δυνατά. Εδώ, άνοιξα τα φτερά του ερευνητή, δίπλα σε επιφανείς ερευνητές της Φυσιολογίας του Ανθρώπου, ιερά τέρατα όπως ο Peter McIntosh, ο Milic Emile - που η μεγαθυμία τους δέχτηκε έναν νεοσσό και ξένο ως ισότιμο μέλος. Το πρόσφορο περιβάλλον του McGill σημάδεψε την ερευνητική μου πορεία.

Στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο αξιώθηκα αργότερα, μαζί με άλλους άξιους συναδέλφους να εδραιώσουμε όχι μόνο την Εργοφυσιολογία αλλά ευρύτερα την Αθλητική Επιστήμη, προσπαθώντας να την καταστήσουμε στα χρόνια που πέρασαν ισάξια με τις παραδοσιακές επιστήμες.

*Καιρός όμως, όπως λέει στον Γκρέκο ο μεγάλος Κρητικός, που με τη σκέψη
και το όραμά του γαλούχησε τη γενιά μου :
«Καιρός να μαζεύω τα σύνεργά μου... Βράδιασε πια, τελεύει το μεροκάματο.
Όχι γιατί κουράστηκα να δουλεύω, δεν κουράστηκα, μα ο ήλιος βασίλειψε.
Ο ήλιος βασίλειψε, οι οροσειρές του μυαλού μου κρατούν ακόμα λίγο φως
στην κορφή τους.*

Σε όλη μου τη ζωή είχα βάλει χρέος μου, όπως κι εκείνος, να φτάσω όχι όπου μπορούσα, αλλά να φτάσω όπου δεν μπορούσα ... Αν έφτασα ή δεν έφτασα, οι συνοδοιπόροι μου θα μου πουν.

Ενίστε, πεθύμησα και το φαινομενικά ακατόρθωτο. «Πεθύμησέ το, λέει πάλι ο Καζαντζάκης, δώσε το αίμα σου, τον ιδρώτα σου, τα δάκρυα και θα γίνει κορμί»

Ένας καϋμός μου έμεινε για ένα ανεκπλήρωτο όνειρο. Να χτίσουμε τη Σχολή μας στην πανεπιστημιούπολη, μια Σχολή αντάξια της αθλητικής και ακαδημαϊκής παράδοσης του τόπου, που φιλοδοξούμε να γίνει ο «ναός» της Αθλητικής Επιστήμης.

Κλείνοντας, θα πω ακόμα μια λέξη για τα τόσα καλά λόγια που γράφτηκαν στον τιμητικό Τόμο και ακούστηκαν σήμερα. Λόγια που ακόμα - κι όταν η αγάπη τα οδηγεί στην υπερβολή - σε γεμίζουν χαρά.

Μια χαρά όμως που συνοδεύεται από κάποια μελαγχολία γιατί μοιραία σημαίνουν ότι κλείνει ένας κύκλος. Το μόνο παρήγορο στην υπαρξιακή αυτή ενατένηση είναι ότι η ζωή είναι συνυφασμένη με τη συνεχή αναγέννηση, ότι τίποτα δεν πάει χαμένο ...

«Οι ζευγάδες φεύγουν.

Η σπορά μένει. Και φουντώνει. Και μεγαλώνει. Και καρπίζει.

Και ρίχνει νέους σπόρους στη γη.

Και οι κύκλοι επαναλαμβάνονται»

Επιμύθιο

Στο λυκόφως της ζωής και της δράσης μου, αναπόδραστα τίθεται το Πυθαγόρειο ερώτημα **«τι παρέβην, τι δ' έρεξα, τι δε μοι δέον ουκ ετελέσθει»**. Στο «τι δ' έρεξα», τι έκαμα, έχω την αίσθηση ότι κάτι έκανα. Στο «τι ουκ ετελέσθει», τι δεν έκανα που έπρεπε να κάνω, συνεχίζω να διερωτώμαι - παρά την εκφρασθείσα αντίθετη άποψη των συνοδοιπόρων μου - μήπως δεν έπρεπε να είμαι τόσο ασυμβίβαστος, τόσο ανυποχώρητος, τόσο αυστηρός στον εαυτό μου και τους άλλους.

Για τις άδικες μομφές τι έχω να πω; Μόνο τούτο: ότι η πίκρα από τις μικρότητες, και τις κακίες, δεν αλλοίωσε ούτε στιγμή τη Σισύφεια χαρά του αγώνα. Δεν άφησε να χαθεί η προσήλωσή μου στην πραγματώση του κοινού οράματος. Δεν μείωσε την ορμή και το πάθος για δημιουργία. Δεν έχασα την πίστη μου ότι μπορώ να κάνω το αδύνατον δυνατό, ότι μπορώ ν' αλλάξω τον κόσμο.

Η γενέθλια γη και τα πέτρινα χρόνια που έζησα, με δίδαξαν ότι ο άνθρωπος είναι η μοίρα του ανθρώπου. Γαλουχημένος με την πίστη ότι αν η πραγματικότητα δεν παίρνει τη μορφή που θέλουμε, εμείς φταίμε. Όπως λέει πάλι ο Καζαντζάκης:

*«Ν' αγαπάς την ευθύνη.
Να λες εγώ, εγώ μονάχος μου θα σώσω τον κόσμο,
αν χαθεί εγώ θα φταίω».*

Πάντα δε προσπάθησα να μεταπλάθω την πραγματικότητα. Να την κάνω καλύτερη και ομορφότερη απ' ό,τι είναι, να την εναρμονίζω με τους ευγενείς και υψηλούς μου στόχους.

Είχα την τύχη να ζήσω τη ζωή μου, όπως ακριβώς επέλεξα να τη ζήσω.

Ευχαριστώ από την καρδιά μου.

Σας ευχαριστώ όλους.